

Βιβλιοστάσιον

Χρίστου Θ. Κρικώνη,
Όμοτ. Καθηγητοῦ Α.Π.Θ.,
Τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον,
κείμενο, ἐρμηνευτικὴ ἀπόδοσις καὶ
εἰσαγωγή, ἐκδ. University Studio Press,
Θεσσαλονίκη 2015, σσ. 206.

Ὁ ἀείμνηστος ἀκάματος Όμότιμος Καθηγητὴς τῆς Πατερικῆς Γραμματείας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ἐφ' ἑξῆς, Α.Π.Θ.) Χρίστος Κρικώνης, γνωστός στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικόν, προσθέτει στὶς δεκάδες ἐπιστημονικῶν του ἐργασιῶν μιὰ ἀκόμη καλαίσθητη ἐκδοσις, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἐρμηνευτικὴ προσέγγισις σὺν κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον, μὲ τὶς ἐπιμέρους θεματικὰς τῆς εἰσαγωγῆς, τοῦ κειμένου καὶ τῆς ἐρμηνευτικῆς ἀπόδοσις. Ἡ παροῦσα πραγματεία, ἡ ὁποία φέρει διαστάσεις 20,5×14 ἐκ., ἐκδίδεται γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο University Studio Press – Ἐκδόσεις Ἐπιστημονικῶν Βιβλίων καὶ Περιοδικῶν–, στὴ Θεσσαλονίκη, ἀριθμῶν δὲ 206 σελίδες.

Τοῦ βιβλίου προτάσσεται ὁ ὑπότιτλος: «Ἄντι Προλόγου» (σσ. 5-6), στὸν ὅποιον ὁ συγγραφέας (ἐφ' ἑξῆς: σ.) προσδιορίζει τὴν πρόθεσις τῆς ἐρευνητικῆς του ἐργασίας μὲ τὰ παρακάτω λόγια: «Τὸ ἔργο αὐτὸ ἀποβλέπει κυρίως στὴ σύντομη καὶ ἀκριβέστερη ἐρμηνευτικὴ ἀπόδοσις τοῦ

πρωτοτύπου ἱεροῦ κειμένου μὲ βάση πάντοτε τὶς ἐρμηνεῖες τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τὶς νεώτερες ἐρμηνευτικὰς ἐργασίας. Ἡ ἀναζήτησις, ἐξ ἄλλου, τοῦ βαθύτερου νοήματος τοῦ Εὐαγγελικοῦ Μηνύματος μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὴν πληθώρα ἐρμηνευτικῶν ἔργων διαχρονικῶν, λόγω ἀκριβῶς τοῦ περιεχομένου τοῦ πλοῦτου τῆς θείας γνώσεως καὶ ἀνεκτιμητοῦ σοφίας του». Ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθεῖ ἡ διαφωτιστικὴ πολυσέλιδη «Εἰσαγωγή» (σσ. 7-33) τῆς ὁποίας ἡ ὕλη κατανέμεται σὲ τίτλους καὶ ὑποτίτλους. Ὁ σ. ἀρχικὰ στὸν ὑπὸ τὸν τίτλο: «Γενικὰ περὶ Εὐαγγελίων» (σσ. 7-9), ἀφοῦ μνημονεύει ἐπιγραμματικὰ τὰ 27 βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης (ἐφ' ἑξῆς: Κ.Δ.) καὶ κάνει λόγο γιὰ τοὺς συγγραφεῖς τῶν ὡς ἄνω βιβλίων, καταλήγει στὴ μελέτη τῆς σχέσεως θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου λόγου. Ἀκολουθεῖ στὴ συνέχεια ὁ ὑπότιτλος: «Α' Εὐαγγέλια» (σσ. 10-18), ὅπου ὁ σ., κατὰ πρῶτον περιγράφει τὴν «ἱστορικὴ προέλευσις τῆς λέξεως Εὐαγγέλιον», κατὰ δεύτερον παρέχει πληροφορίας σχετικὰ μὲ τὸν χρόνον συγγραφῆς τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων, ὡς καὶ μὲ τὴ δομὴ καὶ τὴν προέλευσις τοῦ ὕλικου τῶν εὐαγγελιστῶν, καὶ κατὰ τρίτον προβαίνει σὲ περιληπτικὴ περιγραφή τοῦ Συνοπτικοῦ Προβλήματος (τῶν Εὐαγγελίων). Ἀκολούθως, ἔπεται ὁ ὑπότιτλος: «Β' Τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον» (σσ. 19-33), ὅπου ὁ σ.

δίδει πραγματολογικά στοιχεία που άφοροῦν τὸν συγγραφέα, τὸν χρόνο, τὸν τόπο, τοὺς παραλήπτες, τὴ γλῶσσα, τὸν σκοπό, τὴ διάταξη, τὸ περιεχόμενο καὶ τὶς κεντρικὲς ιδέες τοῦ ὡς ἄνω Εὐαγγελίου. Στὴ συνέχεια, δημοσιεύεται τὸ κατὰ *Ματθαῖον Εὐαγγέλιον* (σσ. 35-202) μὲ παράλληλη καὶ ἀντίστοιχη παράθεση στὴν ἴδια σελίδα τοῦ πρωτοτύπου κειμένου ἀφ' ἑνός, καὶ τῆς ἐρμηνευτικῆς ἀπόδοσής του ἀφ' ἑτέρου. Τέλος, ἡ ἔκδοση ὁλοκληρώνεται μὲ τοὺς ἐγχρωμους χάρτες τῆς περιοχῆς τῆς Παλαιστίνης κατὰ τὴν περίοδο τῆς Κ.Δ. καὶ τῆς πώλεως τῆς Ἱερουσαλὴμ (σύγχρονος χάρτης) [σσ. 204-206].

Ἀποτελεῖ ἄλλο ἐρμηνευτικὸ τὸ σοβαρὸ ἐγχείρημα στὸ ὁποῖο προσέβη ὁ ἀείμνηστος Ὅμοτιμος Καθηγητῆς τοῦ Α.Π.Θ. Χρῖστος Κρικῶνης καὶ ἀφορᾷ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐρμηνεία στὸ κατὰ *Ματθαῖον Εὐαγγέλιον*. Ὁ κ. Κρικῶνης, πεπειραμένος σ., μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ κατάρτιση καὶ τὴν ἀκαδημαϊκὴ του παιδεία συμβάλλει στὸν τομέα τῆς Ἑρμηνείας τῆς Κ.Δ. καὶ τῆς Γραμματείας τῶν Πατέρων. Θεωροῦμε ἐδῶ σκόπιμο νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι, στὸ πλαίσιο τῶν διδασκτικῶν του καθηκόντων ὡς Καθηγητῆς τῆς «Πατρολογίας μετὰ ἐρμηνείας τῶν πατερικῶν ἔργων», ἀσχολήθηκε ἐπιστημονικῶς μὲ τὶς μεταφράσεις πατερικῶν συγγραμμάτων ὅπως π.χ. τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων (Κλήμεντος Ρώμης, Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, Πολυκάρπου Σμύρνης, κ.ἄ.) καὶ διαφόρων Ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων (Μ. Ἀθανασίου, τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, κ.ἄ.), καθὼς καὶ βιβλίων τῆς Κ.Δ. ὅπως π.χ. μὲ τὴν ἐρμηνευτικὴ ἀπόδοση τῶν Δύο πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, κ.ἄ. Παράλληλα, εἶχε συμμετάσχει σὲ ἐπιστημονικὲς ἐπιτροπὲς τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας γιὰ τὴ

συγγραφὴ βοηθημάτων τοῦ Μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, Πανεπιστημιακῶν Ἰδρυμάτων, τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, κ.ἄ. γιὰ τὴν ἔκδοση θεολογικοῖστορικῶν ἐρμηνευτικῶν ἐντύπων κ.λπ., χρησίμων γιὰ τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ συγκεκριμένο ἔργο, ποῦ ἀφορᾷ τὸ Εὐαγγέλιον κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴ Ματθαῖον ἀποτελεῖ καθαρῶς ἐρμηνευτικὴ ἐπιστημονικὴ ἐργασία τοῦ Χρ. Κρικῶνης. Μὲ τὴ διαφωτιστικὴ του εἰσαγωγὴ ὁ σ. ἐνημερώνει τὸν ἀναγνώστη τόσο γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ εὐαγγελιστῆ Ματθαίου ὅσο καὶ γιὰ τὴν εὐαγγελικὴ παράδοση. Μὲ τὸν γλαφυρὸ καὶ πειστικὸ τρόπο διατύπωσής του, ὁ σ. πείθει τὸν κάθε καλόπιστο ἀναγνώστη ὅχι μόνον γιὰ τὴν ἱστορικότητα τοῦ Εὐαγγελίου, ὅσο κυρίως καὶ γιὰ τὴ θεοπνευστία καὶ τὸ σωτηριῶδες μήνυμά του.

Ἡ μεθοδικὴ παρουσίαση τοῦ θέματος διευκολύνει τὸν ἀπροκατάληπτο ἀναγνώστη ὅχι μόνον στὴν κατανόηση τοῦ κειμένου, ἀλλὰ καὶ στὴ συνειδητὴ βίωση τῶν μεγάλων σωτηριωδῶν ἀληθειῶν τοῦ εὐαγγ. Ματθαίου. Ἡ ὡς ἄνω πραγμάτευση τοῦ θέματος καλύπτει ἀρχικὰ τὴν ἐπιστημονικὴ δεοντολογία, καθὼς καὶ τὴν ἀπαίτηση τῶν ἀναγνωστῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιθυμία πολλῶν μελετητῶν οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ βρίσκονται σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὸ πρωτότυπο κείμενο. Ἀκόμη, μὲ τὴν ἴδια διάταξη τὸ κείμενο κατανοεῖται ἀπὸ ὅλους τοὺς χριστιανοὺς καὶ ἐπιτυγχάνεται ἡ διαλεύκανση πιθανῶν δύσκολων χωρίων αὐτοῦ. Τὸ ἱερὸ κείμενο ταξινομεῖται σὲ κεφάλαια καὶ ἡ ὕλη ἐκάστου κεφαλαίου κατανέμεται σὲ ὑποτίτλους. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς εὔστοχους ὑποτίτλους στίς ὁμάδες τῶν στίχων, ἡ μετάφραση-ἐρμηνεία εἶναι προσεγμένη καὶ ἀναλυτικὴ. Ὁ σ., ἐπειδὴ στὴ χρῆση τῶν λέξεων δὲν εἶναι φειδωλός, χρησιμοποιοῦντας λέξεις ἀπὸ

τὸ πλούσιο ἑλληνικὸ λεξιλόγιό ἐρμηνεύει μὲ ἄνεση, συντομία καὶ πειστικότητα τὸν εὐαγγελικὸ λόγὸ τοῦ εὐαγγελιστῆ Ματθαίου.

Ἡ πλούσια καὶ ἐπιλεγμένη βιβλιογραφία, καθὼς καὶ οἱ χάρτες ἀλλὰ καὶ οἱ ἱστορικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ συγγραφή τῶν Εὐαγγελίων διευκολύνουν τὸν ἀναγνώστη ὄχι ἀπλῶς στὴν κατανόηση πραγμάτων καὶ καταστάσεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλὰ καὶ παράλληλα σφραγίζουν τόσο τὴ γνησιότητα τῆς ἱστορικότητος, ὅσο καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐργασία τοῦ συγγραφέα. Ἡ παρούσα μελέτη, ὡς πληρὲς ὑπόμνημα βιβλίου τῆς Κ.Δ., τὸ ὁποῖο, ἀπελευθερωμένο ἀπὸ δύσληπτους ὅρους καὶ ἀπαλλαγμένο ἀπὸ ἐπιστημονικὸ φόρτο, παραδίδεται σὲ κάθε ἐρευνητῆ πὺ ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσει καὶ νὰ μελετήσῃ τὸ καινοδιαθηκικὸ κείμενο. Συνιστᾶται ἐκθύμως ἡ ἀπόκτηση τοῦ παρόντος πονήματος τοῦ Χρ. Κρικῶνη, ὡς ἐνὸς ἀπὸ τὰ βασικὰ ἔργα τῆς Κ.Δ. καί, δεδομένου ὅτι ἡ Κ.Δ. εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μὲ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, δὲν νοεῖται ἡ μία χωρὶς τὴν ἄλλη, ἀφοῦ ἡ μία προηγεῖται ὡς προϊστορία πνευματικὴ καὶ ἡ ἄλλη ἀκολουθεῖ ὡς ἱστορία πραγματικὴ ἢ μία προφητεύει καὶ ὑπόσχεται καὶ ἡ ἄλλη ἐπαληθεύει καὶ γίνεται πραγματικότητα ἢ ὑπόσχεση τοῦ Θεοῦ. Ὁ Χρ. Κρικῶνης, γιὰ μία ἀκόμη φορά, μὲ τὸ παρὸν πόνημά του προσφέρει στὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ ἓνα ὠφέλιμο καὶ ἐποικοδομητικὸ βιβλίον, πὺ θὰ πρέπει νὰ κοσμεῖ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ κάθε χριστιανοῦ, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ ἓνα νέο, ἀξιόλογο ἐρμηνευτικὸ σύγγραμμα πὺ ἐμπλουτίζει τὸν τομέα τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Πατερικῆς Γραμματείας. Ἡ Ἐπι-στήμη τῆς Θεολογίας ὀφείλει χάριτες στὸν σ. καὶ βαθὺ ἐρμηνευτῆ πατρολόγο Κρικῶνη, διότι μᾶς κατέστησε κοινωνοὺς τῶν μεγάλων καί, πράγματι,

δύσκολων ἀλλὰ θεόπνευστων διδασμάτων μὲ τὴν «ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψη», μέσα ἀπὸ τὴ γραφίδα τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν τῆς Κ.Δ. (σ. 9) καὶ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Κλείνοντας τὴ σύντομη αὐτὴ βιβλιοκρισία, δὲν ἔχουμε νὰ προσθέσουμε τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ εὐχηθοῦμε ὅπως ὁ Πανοικτίρμων Θεὸς ἀναπαύῃ ἐν σκηναῖς δικαίων τὸν ἀείμνηστον Καθηγητῆ γιὰ τὴ συγγραφή τῶν οἰκοδομητικῶν πονημάτων τοῦ πὺ συντελοῦν στὴν «εἰς Χριστὸν αὐξῆσιν» τοῦ Χριστεπωνύμου πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας μας.

† Σεβ. Μητροπολίτης Ἡλείας
κ. Γερμανός (Παρασκευόπουλος)

Θωμᾶ Ἀντ. Ἰωαννίδη,
Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ
τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, Ἀθήνα 2019,
ἐκδ. Ἑννοια, σσ. 303.

«Σὲ ἓναν κόσμον πὺ στροβιλίζεται ἀπὸ τὴν τεχνολογία, τίς ἐπιστῆμες τῆς πληροφορικῆς καὶ τῶν συστημάτων, καὶ τῆς οἰκονομίας, ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νὰ ρωτήσουμε γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀξία του, γιὰ τὴν προοπτικὴ καὶ τὸ νόημά του;», ἀναρωτιέται ὁ συνάδελφος ἐρμηνευτῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης στὸ Παν. Ἀθηνῶν καὶ συγγραφέας τῆς παρουσιαζόμενης ἐδῶ μελέτης τοῦ ἤδη στὴν ἀρχὴ τοῦ Προλόγου τοῦ ἔργου του. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἐρώτημα πὺ ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὴν ἐποχὴ μας τὸ κέντρο βάρους τῶν προσπαθειῶν τῶν ἀνθρώπων τίθεται στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη πὺ συμπνίγει τὴν πνευματικὴ ζωὴ καὶ ἐγκλωβίζει τὸν ἄνθρωπο στὴν ἀτομικότητά του. Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ

διερευνᾷ ὁ σ., ἀναπτύσσοντας τὴν ἀνθρωπολογικὴ διδασκαλία δύο σημαντικῶν μορφῶν τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Θεολογίας, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἀντίστοιχα. Ὁ πρῶτος «ἐπηρέασε τὴ σκέψη τῆς ἀνθρωπότητας ὅσο κανεὶς ἄλλος φιλόσοφος», ὁ δεύτερος μὲ τὴ μοναδικὴ προσωπικότητά του «ἐπέδρασε ἀποφασιστικὰ στὴν πορεία τῆς διαμόρφωσης τοῦ πολιτισμοῦ καὶ στὴν ὀρθὴ περὶ ἀνθρώπου ἀντίληψη ὡς αὐτοτελοῦς ἐναρμονίου ψυχοσωματικῆς ἐνότητας, πρὸς ἐπιτέλεση τοῦ ἐπὶ γῆς θείου προορισμοῦ του» (σ. 15). Ἡ μελέτη ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία κεφάλαια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτο ἀναφέρεται στὸν ἄνθρωπο γενικὰ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο (σσ. 20-63), τὸ δεύτερο στὴ δουλεία κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο (σσ. 66-128) καὶ τὸ τρίτο στὸν εὐδαίμονα βίον κατὰ τὸν Ἑλληνα φιλόσοφο καὶ στὴν ἐν Χριστῷ μακαριότητα κατὰ τὸν μεγάλο Ἀπόστολο (σ. 130-224). Στὸ Ἐπίμετρο ἐξετάζεται ἡ ἀπήχηση τῆς Ἀριστοτελικῆς σκέψεως καὶ τῆς Παύλειας διδασκαλίας περὶ ἀνθρώπου στὴ διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (σσ. 226-274). Ἡ μελέτη κατακλείεται μὲ πλούσια Βιβλιογραφία, ἑλληνικὴ καὶ ξενόγλωσση (σσ. 276-294), πίνακα συντομογραφιῶν καὶ κατ' ἐπιλογὴν Εὐρετήριο ὄρων καὶ ἐννοιῶν (σσ. 295-303).

Ὁ σ., ἀναφερόμενος σὲ ἀρχαιότερους τοῦ ἐρμηνευτῆς τῶν Γραφῶν, τόσο Ἑλληνας ὅσο καὶ ξένους, καθὼς καὶ ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὰ ἐρμηνευτικὰ ἔργα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἐξετάζει τὸν ἄνθρωπο ἅψ' ἐνὸς μὲν ὡς βιολογικὴ ὑπαρξή, ὡς «ζῶον λόγον ἔχον», ὡς «ζῶον πολιτικόν», ὡς «ζῶον οἰκονομικόν» κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἅψ' ἐτέρου τόν «κατὰ φύσιν ἄνθρωπο», τόν «ἄνθρωπο

τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς χάριτος», τὸν ἄνθρωπο «ὡς μέλος τῆς Ἐκκλησίας» καὶ τόν «καινὸν ἐν Χριστῷ ἄνθρωπον» κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο. Ἡ γνώση τῶν Ἀριστοτελικῶν ἔργων καὶ τῶν Παυλείων ἐπιστολῶν καθὼς καὶ ἡ χρῆση τῆς σύγχρονης βιβλιογραφίας δείχνουν τὸν ἔμπειρο ἐρευνητὴ καὶ συνετὸ ἐπιστήμονα ποὺ φέρνει σὲ διάλογο τὶς πατερικῆς πηγῆς μὲ τοὺς συγχρόνους ἐρευνητῆς, φιλοσόφους καὶ θεολόγους. Ὁ σ. ἐξάγει τὴν ἐξέχουσα θέση τοῦ Ἀριστοτέλους στὴν ἱστορία τῶν οἰκονομικῶν θεωριῶν (σ. 35) καὶ παράλληλα κατὰ τὴν ἐξέταση τῶν ἀνθρωπολογικῶν ὄρων τοῦ Παύλου, ποὺ συχνὰ ἐπικαλύπτονται ἐννοιολογικὰ [ἰδιαίτερα ὅσοι περιγράφουν τὸν ἔσω ἄνθρωπο (νοῦς, καρδιά, πνεῦμα κ.λπ.)], διευκρινίζει ὅτι «τὸ πνεῦμα δὲν ἀποτελεῖ ἀνθρωπολογικὸ μέγεθος ἢ συστατικὸ στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης ὑπάρξεως, ἀλλὰ τὸ νέο στοιχεῖο τὸ ὁποῖο παίρνει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν Θεὸ μὲ τὴν ἐνταξή του στὸν νέο κόσμον τῆς βασιλείας του» (σ. 41). Διακρίνοντας σαφῶς τὴν Παύλεια ἀνθρωπολογία ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ καὶ τὴ φιλοσοφικὴ, δέχεται ὅτι κατὰ τὸν Ἀπόστολο «ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐξαντλεῖται στὴν ψυχὴ ἀλλὰ ἐπεκτείνεται στὸν ὅλο ἄνθρωπο ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ψυχὴ καὶ σῶμα» (σ. 43). Ἐπίσης σὲ ἀντίθεση μὲ μία κοινωνία ὅπου τὸ «ἐγώ» εἶναι δέσμιον στίς ἐξουσίες τοῦ κόσμου τούτου προβάλλει τὴν Παύλεια εὐχαριστιακὴ κοινωνία: «Στὴ Θεία Εὐχαριστία αἴρεται ἡ ἀπομόνωση τοῦ ἀνθρώπου, ἔτσι ὥστε ὁ χριστιανὸς νὰ συνυπάρχει ἀναπόσπαστα δεμένος μὲ τοὺς ἄλλους πιστούς» (σ. 51). Συγκρίνοντας τέλος τὴν Ἀριστοτελικὴ ἀνθρωπολογία μὲ τὴν Παύλεια (στὸ τέλος τοῦ πρώτου κεφαλαίου) καταλήγει στίς ἀκόλουθες ἐπισημάνσεις (σσ. 60-63):

1) Ἐνῶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζεται μόνον ὡς βιολογικὸ ὄν, κατὰ τὸν Παῦλο προβάλλεται ὡς ψυχοσωματικὴ ἐνότητα. 2) Κατὰ τὸν Ἑλληνα φιλόσοφο ὁ ἄνθρωπος εἶναι προικισμένος μέ «λόγο» καί «κριτικὴ δύναμη» καί ἔχει ὡς ὑπέρτατο ἀγαθὸ τὴν εὐδαιμονία. 3) Ἡ πόλις εἶναι ὁ χώρος τῆς συμβιώσεως, ὅπου ἐπιτυγχάνεται τὸ «εὖ πράττειν» καί τὸ «εὖ ζῆν», καθ' ὅσον «ὁ διὰ φύσιν ἄπολις» δὲν εἶναι ἄνθρωπος ἀλλὰ «θηρίον ἢ θεός». 4) Ὁ ἄνθρωπος ὡς «ζῶον οἰκονομικόν» ἀποβλέπει στὴν εὐδαιμονία τῆς πόλεως καί μὲ βάση τὴν ἀρχὴ τῆς μεσότητος ἀποφεύγει τὰ ἄκρα στὰ οἰκονομικὰ ζητήματα. 5) Κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀναλύεται στὰ συστατικά του στοιχεῖα, ὅπως στὸν Ἀριστοτέλη, ἀλλ' ἐξετάζεται ὡς ἐνιαία ψυχοσωματικὴ ὄντοτητα. Γι' αὐτὸ καί οἱ ἀνθρωπολογικοὶ ὅροι «σῶμα», «σάρξ», «ψυχή», «πνεῦμα», «καρδιά», «νοῦς», «συνείδησις» δὲν δηλώνουν ἓνα τμήμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ χαρακτηρίζουν τὸν ὅλο ἄνθρωπο ἀνάλογα μὲ τὴν ὀπτικὴ γωνία θεωρήσεώς του. 6) Ἡ Παύλεια ἀνθρωπολογία κινεῖται γύρω ἀπὸ δύο κεντρικοὺς ἄξονες, τὸν «παλαιὸ ἄνθρωπο» τῆς πτώσεως καί τῆς ἁμαρτίας καί τὸν «καινὸ ἄνθρωπο» τῆς χάριτος καί τῆς νέας ἐν Χριστῷ ζωῆς. 7) Ἡ ζωὴ «κατὰ λόγον», ποῦ εἶναι ἀνθρωπολογικὸ ἰδεῶδες τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἀντικαθίσταται στὸν Ἀπόστολο Παῦλο μὲ τὸ «ζῆν κατὰ Χριστόν» (Κολ. 2, 8) ἢ «φρονεῖν κατὰ Χριστὸν Ἰησοῦν» (Ρωμ. 15, 5) καί ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν ὀλοκληρώνεται στὴν πόλη ἀλλ' εἶναι καρπὸς τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς μὲ προοπτικὴ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ» (Γεν. 1, 26). 8) Ἡ κοινωνικὴ ἐν Χριστῷ ζωὴ κατανοεῖται ἀπὸ τὸν Παῦλο ὡς ἀγαπητικὴ συνύπαρξις μὲ τὸν συνάνθρωπο

ποῦ προϋποθέτει τὴν ὑπέρβαση τοῦ ἀνθρωποκεντρισμοῦ.

Ἄξιολογώντας τὶς ὁκτὼ αὐτὲς ἐπισημάνσεις τοῦ σ., παρατηροῦμε ὅτι στίς ὑπ' ἀριθμ. 1, 2, 3 καί ἐμμέσως στίς 5 καί 7 γίνεται σύγκριση τῆς Ἀριστοτελικῆς καί Παύλειας θεωρήσεως, ἐνῶ ἡ 4η ἐπισημάνση ἀφορᾷ μόνον τὸν Ἀριστοτέλη καί ἡ 8η μόνον τὸν Παῦλο. Εἶναι πάντως ἀξιόλογες ὅλες οἱ συμπερασματικὲς ἐπισημάνσεις τοῦ συγγραφέα.

Ἀναφερόμενος στὸ θέμα τῆς δουλείας (δεύτερο κεφάλαιο), ὁ σ. ἐκθέτει τὴν ἀριστοτελικὴ ἄποψη περὶ τῶν δούλων ὡς «ἔμφυχων ἐργαλείων» γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς πόλεως καί τὴ θεολογικὴ διδασκαλία τοῦ Παύλου περὶ ἰσότητος τῶν πάντων, δούλων καί ἐλευθέρων, στὴ νέα κατάστασις ποῦ δημιουργεῖται στὴν κοινωνία καί ἰδιαίτερα στὴν Ἐκκλησία. Ἀφιερώνει πολλὰς σελίδες (σσ. 97-109) στὴν ἐξέτασις τοῦ δυσερμηνεύτου χωρίου τῆς Α' πρὸς Κορινθίους 7, 21: «δοῦλος ἐκλήθης, μή σοι μελέτω ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι». Ποιὸ ἀντικείμενο πρέπει νὰ ὑπονοήσουμε στὸ ρῆμα χρῆσαι: «χρῆσαι τῇ δουλείᾳ» ἢ «χρῆσαι τῇ ἐλευθερίᾳ»; Παραθέτει τὰ ἐπιχειρήματα ἀρχαίων καί νεωτέρων ἐρμηνευτῶν γιὰ τὶς δύο ἀπόψεις καί δέχεται ὅτι ἡ διατύπωση τοῦ Παυλείου κειμένου ἐπιτρέπει καί τὶς δύο ἐρμηνευτικὲς δυνατότητες, τὶς ὁποῖες ὅμως ἐντάσσει στὴν ὅλη θεολογία καί ἀνθρωπολογία τοῦ Ἀποστόλου καί τὴν ἐσατολογικὴ προοπτικὴ τῆς Ἐκκλησίας. Τὴ βάση γιὰ τὴν κατάργησις τῆς δουλείας τὴν ἔθεσε ὁ Παῦλος στὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολή, ὅπου παρουσίασε τὸ Σύνταγμα, τὴ Μάγκνα Κάρτα τῆς χριστιανικῆς ἐλευθερίας: «Πάντες γὰρ υἱοὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ ... οὐκ ἐν Ἰουδαίῳ οὐδὲ Ἑλληνί, οὐκ ἐν δοῦλος

οὐδὲ ἐλεύθερος. Πάντες γὰρ ὑμεῖς εἶς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ. 3, 26-28). Βάπτισμα καὶ Χριστιανισμὸς δὲν διαλύουν οὔτε τοὺς οἰκογενειακοὺς οὔτε τοὺς κοινωνικοὺς δεσμούς. Μεταβάλλουν τὴν ψυχὴ καὶ τὴν ἐξουφύουν πάνω ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες μικρότητες καὶ τὶς διακρίσεις τῶν τάξεων (σσ. 106-107. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναφέρεται στὸ βιβλίο τοῦ J. Holzner, Παῦλος, μετάφρ. Ἰω. Κοτσώνη, Ἀθήνα 1972, σ. 451 ἐξ.). Καὶ ὁ σ. σημειώνει στὰ συμπεράσματα τοῦ κεφαλαίου: «Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴ θεωρία τὸ παρακλητικὸ αἶτημα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου γιὰ τὴν ἐνδεικνύμενη ἀμοιβαία σχέση δούλων καὶ κυρίων ἀνθρώπινη συμπεριφορά, γεμάτη ἀγάπη καὶ ἀδελφοσύνη, ἀπέβλεπε στὴν ὁμαλή “ἐν τοῖς πράγμασι” κατάργηση τῆς δουλείας, ἐφ’ ὅσον οὔτε ὁ δούλος θά “δουλεύει”, οὔτε ὁ κύριος θά “ἐξουσιάζει” πλέον τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ θά “δουλεύουν” στὸν νέο κύριο ὄλων τῶν ἀνθρώπων, τὸν Χριστό. Οἱ κοινωνικὲς σχέσεις δούλων καὶ κυρίων διέπονται ἀπὸ τὸ ἐν Χριστῷ καὶ ἐν Κυρίῳ καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν συμμόρφωση στὶς κοινωνικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πίστη στὸν πραγματικὸ ἐλευθερωτὴ τῶν ἀνθρώπων, τὸν Ἰησοῦ Χριστό» (σ. 128).

Διακρίνοντας τὸν εὐδαιμόνα βίο κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἀπὸ τὴν ἐν Χριστῷ μακαριότητα κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο (τρίτο κεφάλαιο), ἀφοῦ ἀφ’ ἐνὸς παρουσιάζει τὴν εὐδαιμονία ὡς τὸ «κατὰ φύσιν ζῆν» καὶ τὸ «εὖ ζῆν» καὶ «εὖ πράττειν» στὴν ἠθικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὴν ἀρετὴ ὡς μεσότητα μεταξὺ δύο ἄκρων, καὶ ἀφ’ ἑτέρου τὴν ἐν Χριστῷ καινὴ ὑπαρξὴ καὶ Ἀγιοπνευματικὴ διάσταση τῆς Θεολογίας καὶ ἀνθρωπολογίας τοῦ Ἀπ. Παύλου, ὁ σ. καταλήγει στὰ ἐξῆς συμπεράσματα: 1) Ὁ ἐν Χριστῷ καινὸς ἄνθρωπος ἐκφράζει

τὴ νέα ὄντολογία-ἀνθρωπολογία, ὅπου ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς βιολογικὴ μονάδα ἀλλὰ δημιουργήμα «κατ’ εἰκόνα καὶ καθ’ ὁμοίωσιν» Θεοῦ μὲ βασικὸ συντελεστὴ στὴν ἐπίτευξη τοῦ «καθ’ ὁμοίωσιν» τὸν Ἰησοῦ Χριστό. 2) Ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ τῆς Παύλειας ἀνθρωπολογίας δὲν περιορίζεται σὲ ἓνα ὀριζόντιο πλέγμα ἀνθρωπίνων σχέσεων ἀλλ’ ἐπεκτείνεται σὲ μία κατακόρυφη ἀναφορά, ὅπου συντίθενται διαλεκτικὲς ἀντιθέσεις (π.χ. ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ θέωση τοῦ ἀνθρώπου, θεία ἐνέργεια καὶ αὐτεξούσιο τοῦ ἀνθρώπου, κτιστὸ καὶ ἄκτιστο κ.ἄ.). 3) Τὸ ἀνθρωπολογικὸ ἰδεῶδες τοῦ «κατὰ φύσιν» βίου τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀντικαθίσταται μὲ τὸ «ζῆν κατὰ Χριστόν». 4) Ἡ ἀριστοτελικὴ εὐδαιμονία, ἀποκλειστικὸ ἐπίτευγμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀντιπαραβάλλεται πρὸς τὴν ἐν Χριστῷ ἐπίτευξη τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα συνέργειας τοῦ θείου καὶ ἀνθρώπινου παράγοντα. 5) Κατὰ τὴν παύλεια θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου, τὸ νόημα καὶ ὁ ὕψιστος σκοπὸς τῆς ζωῆς δὲν εἶναι ὑπόθεση μιᾶς θεωρητικῆς διδασκαλίας ἀλλὰ προσωπικὴ οἰκειώση τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος ποὺ ἀποκαλύπτεται μὲ τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ. 6) Ἡ πολιτεία ποὺ ἐπιθυμεῖ ὁ Ἀριστοτέλης στηρίζεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὸν ἄνθρωπο, ἐνῶ στὴν κοινωνία ποὺ περιγράφει ὁ Ἀποστολος Παῦλος τὸ «κοινωνεῖν» βιώνεται ὡς ἀγαπητικὴ σχέση πρὸς τὸν συνάνθρωπο ποὺ προϋποθέτει τὴν ὑπερβαση τοῦ ἀνθρωποκεντρισμοῦ καὶ τὴν κοινὴ ἀναφορὰ ὄλων πρὸς τὸν Θεό. 7) Γιὰ τὸν Ἀπ. Παῦλο ἡ ζωὴ τῆς πίστεως δὲν εἶναι ἀπλὴ νοητικὴ παραδοχὴ τῶν ἀποκεκαλυμμένων θ. ἀληθειῶν, ἀλλὰ ὀλοκληρωτικὴ προσφορά ὅλης τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεάνθρωπο

Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἐκούσια συμμόρφωσή του πρὸς τὸ θεῖο θέλημά του.

Στὸ Ἐπίμετρο ἀναλύεται ἡ ἀπήχηση τῆς ἀριστοτελικῆς σκέψεως καὶ τῆς παύλειας περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας στοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μὲ εἰδικώτερη ἀναφορὰ στοὺς Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα, Μ. Ἀθανάσιο, Μ. Βασίλειο (γιὰ τὸν ὁποῖο λέγει ὅτι «ἀνήκει στὰ ρηξικέλευθα πνεύματα τῆς ἱστορίας»), Μακάριο τὸν Αἰγύπτιο, Γρηγόριο τὸν Θεολόγο, Γρηγόριο Νύσσης (τόν «θεωρητικὸ τοῦ νηπτικῆ βίου»), Νεμέσιο Ἐμέσης (τόν «πρόδρομο τῆς νεώτερης ἀνθρωπολογίας»), Ἰωάννη Χρυσόστομο, Ἰσίδωρο Πηλουσιώτη καὶ Κύριλλο Ἀλεξανδρείας.

Ἡ παρουσιαζόμενη ἐδῶ κάπως συνοπτικὰ μελέτη τοῦ συναδέλφου τοῦ Παν. Ἀθηνῶν κ. Θωμᾶ Ἰωαννίδη, ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὶς κάποιες –ἀναπόφευκτες ἴσως– ἐπαναλήψεις, διακρίνεται γιὰ τὸν συστηματικὸ τρόπο ἐκθέσεως νοημάτων καὶ ἐπιχειρημάτων καὶ τῆ βιβλιογραφικῆ στήριξη τῶν ὑποστηριζομένων ἀπόψεων. Τελικὰ, ἐμπλουτίζει τῆ Νεοελληνικῆ θεολογικῆ γραμματεία καὶ ἀξίζει νὰ διαβαστεῖ ἀπὸ τοὺς μελετητὲς τοῦ Ἀπ. Παύλου, ἰδίως ἀπὸ ὅσους ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ σχέση τοῦ μεγάλου Ἀποστόλου μὲ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία.

Ἰωάννης Καραβιδόπουλος
Ὁμότης. Καθηγητὴς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

John A. Jillions, *Divine Guidance. Lessons for Today from the World of Early Christianity*, Oxford University Press, Oxford 2020, σσ. 328.

Τὸ βιβλίον αὐτὸ τοῦ π. Ἰωάννη Jillions, πρωτοσυγγέλλου μέχρι πολὺ πρόσφατα

τῆς ΟCA, ἀποτελεῖ πλήρη ἐπεξεργασία τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς, μὲ τίτλο: «ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΣΟΥ ΤΟ ΑΓΑΘΟΝ ΟΔΗΓΗΣΗ ΜΕ. Ἡ θεϊκὴ καθοδήγηση στὴν Κόρινθο. Οἱ ἀπόψεις ἀρχαίων Ἑλλήνων, Λατίνων, Ἰουδαίων συγγραφέων καὶ τοῦ Παύλου», ἡ ὁποία ὑποβλήθηκε πρὶν ἀπὸ εἴκοσι καὶ πλέον χρόνια στὸ Τμῆμα Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ., τὸ ὁποῖο καὶ εὐχαριστεῖ στὸ προεισαγωγικὸ σημείωμα (σσ. ix-xii) εὐχαριστιῶν, ὅπως καὶ τὸν ὑπογράφοντα σύμβουλό του, ἀλλὰ καὶ πλῆθος ἄλλων ἐπιστημόνων, κληρικῶν καὶ ἱεραρχῶν. Στὴν οὐσία εἶναι καρπὸς ἐνὸς πολύχρονου ἐπιστημονικοῦ προγράμματος, τὸ ὁποῖο σχετικὰ πρόσφατα ἀποφάσισε νὰ ἐκδώσει τύποις.

Ὁ π. Ἰωάννης τὴν τριετία 1977-1980 παρακολούθησε μεταπτυχιακὰ μαθήματα στὸ St. Vladimir's Orthodox Theological Seminary, στὸ ὁποῖο ὑπέβαλε ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τῶν ἀειμνήστων π. Ἰωάννη Meyendorff καὶ Veselin Keshich μεταπτυχιακὴ ἐργασία ὑπὸ τὸν τίτλο: *Russian Biblical Scholarship Before 1917: The Work of Mitrofan Muretov*. Τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1994-95 ἐνεγράφη στὸ Τμ. Θεολογίας ὡς ὑποψήφιος διδάκτωρ ὑπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπίβλεψή μου, ποὺ διέκοψε γιὰ νὰ συνεχίσει τὴν ἔρευνά του τὴν περίοδο 1995-98 στὴν Ἀγγλία, καὶ συγκεκριμένα στὸ Tyndale House τοῦ Cambridge. Ἐκεῖ καὶ στὸ Παν. τοῦ Cambridge συνέχισε καὶ ὀλοκλήρωσε καὶ βιβλιογραφικὰ τὴν ἐργασία του, τὴν ὁποία καὶ ὑπέβαλε τὸ 2002 στὸ Τμῆμα Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ. καὶ ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ διδάκτορα θεολογίας.

Ὁ συγγραφέας προτάσσει στὸ ἔργο του μία κατατοπιστικὴ Εἰσαγωγὴ μὲ τίτλο: «Ἡ θεϊκὴ καθοδήγηση στὸν 1ο καὶ στὸν 21ο μ.Χ. αἰ.» (σσ. 1-13), ἡ ὁποία διαρθρώνεται σὲ δύο ὑπο-ἐνόητες μὲ

τίτλους: «Ἡ θεϊκὴ καθοδήγηση σήμερα: Ἡ 11η Σεπτεμβρίου καὶ ἡ Μητέρα Τερέζα» καὶ «Ἡ βιβλικὴ “κοινότητα διαλόγου” καὶ ἡ δυτικὴ ἐπιστήμη». Ἐκεῖ παρουσιάζονται οἱ διαφορετικὲς ἀντιλήψεις περὶ θεϊκῆς καθοδήγησης, στὸν βαθμὸ ποὺ αὐτὴ ἦταν βασικὸς ἄξονας τῆς θεολογικῆς σκέψης τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ποὺ συνέδεε ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους ἐνδιαφέροντά του. Πάνω σὲ ποιά βάση μποροῦν νὰ στηρίζονται οἱ ἄνθρωποι τοῦ 21ου αἰ. προκειμένου νὰ πάρουν πρακτικὲς ἀποφάσεις καίριες γιὰ τὴ ζωὴ τους; Τί ρόλο παίζει ἡ θεϊκὴ καθοδήγηση; Θὰ συσχετιζόταν μὲ τὴν ἀνθρώπινη πρωτοβουλία καὶ ἀποτίμηση τῶν καταστάσεων; Θὰ συσχετιζόταν μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα καὶ τοὺς ἐπικεφαλῆς της; Θὰ συσχετιζόταν μὲ τὴν Ἁγία Γραφή; Μὲ τοὺς Ἀπόστολους; Μὲ τὴν ἀτομικὴ συνείδηση; Μὲ τὸν Σατανᾶ; Καθεμία ἀπὸ τίς παραπάνω ἐρμηνεῖες τῆς θεϊκῆς καθοδήγησης εἶναι ἄμεσα συνυφασμένη μὲ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Παύλου. Τὴν προβληματικὴ αὐτὴ ἀναπτύσσει ὁ σ. ἐκθέτοντας παράλληλα καὶ τὴν προγενέστερη ἔρευνα πᾶνω στὸ θέμα, καθὼς καὶ τὴ δομὴ τῆς δικῆς του ἐργασίας.

Τὸ κυρίως ἔργο του ἀποτελεῖται ἀπὸ 14 κεφάλαια, τὰ ὁποῖα διαρθρώνονται σὲ τέσσερα μέρη:

Τὸ πρῶτο μέρος, τὸ ὁποῖο φέρει τὸν τίτλο: «Ἡ θεϊκὴ καθοδήγηση στοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς Ῥωμαίους. Ἡ Κόρινθος ὡς περίπτωση γιὰ ἐξέταση» (σσ. 15-129), παρουσιάζονται οἱ τοπικὲς πρακτικὲς καὶ συνήθειες τῆς Κορίνθου, ὅπως προκύπτουν μέσα ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα. Ἀφοῦ πρῶτα παρουσιάζονται οἱ Πηγές καὶ σύντομα ἀναλύεται ἡ μεθοδολογία τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ, ὁ συγγραφέας περιγράφει τὸν Ῥωμαϊκὸ χαρακτήρα τῆς Κορίνθου τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ., καθὼς καὶ

τὴ Ῥωμαϊκὴ ἐπίδραση στὶς θρησκευτικὲς παραδόσεις τῆς Κορίνθου, μὲ κέντρο τὴν αὐτοκρατορικὴ λατρεία κατὰ τὴ “Ῥωμαϊκὴ ἐπανάσταση” καὶ τοὺς σχετικὸς μὲ τὴ θεϊκὴ καθοδήγηση χώρους (Ἀσκληπιεῖο, τάφο τοῦ Διογένη, Τύχη/Fortuna, πηγὴ τῆς Γλαύκης, Σισύφειο, Βελλεροφόντη, Διόνυσσο, κατ’ οἶκον εὐσέβεια κ.λπ.).

Ἐπειδὴ τὰ εὐρήματα αὐτὰ δὲν ἀποκαλύπτουν ὀλόκληρη τὴν ἀλήθεια, στὴν ἐπόμενη ἐνότητα ἀναλύονται ἀποσπάσματα τῆς κλασικῆς γραμματείας, τόσο τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὅσο καὶ τῶν Λατίνων συγγραφέων, ποὺ μαρτυροῦν τὴν ποικιλία τῶν (σ)τάσεων ποὺ πιθανὸν νὰ ὑπῆρχαν σὲ μία κοσμοπολίτικη πόλη ὅπως ἦταν ἡ Κόρινθος. Ποιητὲς καὶ ἱστορικοὶ ὅπως ὁ Ὅμηρος, ὁ Βιργίλιος, ὁ Ὀράτιος, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι Λατίνοι συγγραφεῖς ὅπως οἱ Προπέρτιος, Ὀβίδιος, Λίβιος, Λουκανὸς καὶ Πετρῶνιος, καθὼς καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς καὶ φιλόσοφοι: Ποσειδώνιος, Πλάτων, Στράβων, Ἀριστοτέλης, Λουκρήτιος, Κικέρων, Σενέκας ὁ νεώτερος, Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ Πλούταρχος, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ὡς ἡ ἑλληνορωμαϊκὴ γέφυρα ἀπὸ τὸ λογικὸ στὸ μυστικόν. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς μελετῶνται ἀρκετὰ ἐξονυχιστικὰ, προκειμένου νὰ προβληθοῦν οἱ ἑλληνορωμαϊκὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴ θεϊκὴ καθοδήγηση. Ὁ π. Ἰωάννης ὑποστηρίζει ὅτι τὸ θέμα τῆς θεϊκῆς καθοδήγησης βρισκόταν στὸ ἐπίκεντρο τῶν ἐνδιαφερόντων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀντιπαραθέσεων τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ., μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναγκάζονται νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ αὐτὸ τὸ θέμα ἀκόμη καὶ ὅσοι μὲ σφοδρότητα ἀμφισβητοῦσαν τὴ σπουδαιότητά του. Παρὰ τὴ μεγάλη ποικιλία ἀπόψεων σχετικὰ μὲ τὸν βαθμὸ στὸν ὅποιο ὁ θεός, οἱ θεοὶ ἢ οἱ πνευματικὲς δυνάμεις ἀναμειγνύονταν στὴν

καθημερινή λήψη αποφάσεων τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κρατῶν, τὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖο καταλήγει ἡ μελέτη τοῦ σ. εἶναι ὅτι ὅσοι ἀμφισβητοῦσαν τὴ σπουδαιότητα τῆς θεϊκῆς καθοδήγησης ἀποτελοῦσαν μειοψηφία.

Στὸ δεύτερο μέρος, ποὺ τιτλοφορεῖται: «Οἱ Ἰουδαϊκὲς ἀντιλήψεις σχετικὰ μὲ τὴ θεϊκὴ καθοδήγηση» (σσ. 131-185), ἐξετάζεται ὁ Ἰουδαϊσμός τῆς διασπορᾶς καὶ εἰδικώτερα ἡ Ἰουδαϊκὴ κοινότητα τῆς Κορίνθου. Ὑποστηρίζεται ἡ σημασία τοῦ Νόμου (ἢ ἐβραϊκῆς Τορᾶ) ὡς κέντρου τῆς θεϊκῆς καθοδήγησης κατὰ τὸν 1ο μ.Χ. αἰ., ἐνῶ παράλληλα ἐξετάζεται καὶ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τῶν Ο', καὶ ἰδιαίτερα τὰ «Ἀναγινωσκόμενα» (*Ἐσδρας, Τωβίτ, Ἰουδίθ, οἱ προσθήκες τοῦ βιβλίου τῆς Ἐσθήρ, Σοφία Σολομώντος, Σοφία Σειράχ, Βαρούχ, Ἐπιστολὴ τοῦ Ἱερεμία, οἱ προσθήκες στὸ βιβλίον τοῦ Δανιήλ, ἡ προσευχὴ τοῦ Ἀζαρία καὶ ὁ ὕμνος τῶν Τριῶν Παίδων, Βῆλ καὶ Δράκων, Σουσάννα, τὰ βιβλία τῶν Μακκαβαίων, ὁ Ψαλμὸς 151*). Ἐπίσης ὁ Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὁ Ἰώσηπος μὲ τὶς ἀποκλίνουσες ἀπόψεις γὰρ τὴ θεῖα πρόνοια, τὰ χειρόγραφα τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, τὰ Ἰουδαϊκὰ ψευδεπίγραφα (Ἰωβηλαῖα, Σιβυλλικοὶ χρησμοὶ κ.λπ.), καθὼς καὶ οἱ Ραββινικὲς πηγές.

Γιὰ τὸν Ἰουδαϊσμὸ τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ. τὸ βασικὸ ἐρώτημα δὲν ἦταν ἂν ὁ Θεὸς καθοδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ μὲ ποιὸν τρόπο ἐκφράζεται ἡ θεϊκὴ καθοδήγηση, ἐνῶ τὸ βασικὸ ζήτημα γι' αὐτοὺς ἦταν ἡ δυνατότητα διάκρισης τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὴν πλάνη. Κάτι τέτοιο ἦταν ἀπαραίτητο προκειμένου νὰ διατηρήσουν τὴν πνευματικὴ τους ἰσορροπία μέσα σὲ ἓνα ἔθνικὸ καὶ εἰδωλολατρικὸ περιβάλλον πού, ὅπως πίστευαν πολλοὶ Ἰουδαῖοι (ἀλλὰ καὶ πολλοὶ Ἑθνικοί), εἶχε ἐγκαταλείψει τὸν δρόμο τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κοσμιότητος καὶ

φανερὰ ἐνοχλεῖτο ἀπὸ τὶς ἐπεμβάσεις τῶν πνευματικῶν δυνάμεων στὰ καθημερινὰ ζητήματα, εἴτε τῶν μεμονωμένων ἀτόμων εἴτε τοῦ κράτους.

Στὸ τρίτο μέρος μὲ τίτλο: «Παῦλος» (σσ. 187-253), ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνάδειξη τῆς θεϊκῆς καθοδήγησης τῆς παύλειας θεολογίας, μὲ διήκουσα ἔννοια καὶ κεντρικὸ χωρίο τό: «οὐκ ἐν Ἰουδαίῳ οὐδὲ Ἑλλήν» τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς του. Ἡ ἔρευνα ὁμως ἐπικεντρώνεται ὄχι σὲ ἐπιλεγμένα χωρία ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἀλλὰ σὲ ὁλόκληρη τὴν *Α' Πρὸς Κορινθίους*, μὲ ἐκτενεῖς μάλιστα συγχρονιστικὲς ἐρμηνευτικὲς ἀναλύσεις ὅλων σχεδὸν τῶν κεφαλαίων τῆς, καὶ πολὺ συνοπτικὰ καὶ στὴ *Β' Πρὸς Κορινθίους*. Ὁ σ. ὑποστηρίζει μὲ μεγάλη μετριοπάθεια καὶ ἐπιστημονικὴ εὐαισθησία ὅτι ἐπιχειρεῖ ἀπλῶς καὶ μόνον νὰ ἀνοίξει τὴν ἐπιστημονικὴ συζήτηση. Προσπαθεῖ νὰ δείξει πῶς τὸ θέμα τῆς καθοδήγησης βρίσκεται σὲ ἄμεση ἢ ἔμμεση συνάφεια μὲ τὰ πρακτικὰ, ἀλλὰ καὶ τὰ θεολογικὰ ζητήματα ποὺ ἐξετάζει ὁ Παῦλος στὶς πολὺ σημαντικὲς αὐτὲς ἐπιστολὲς του, ἄποψη ποὺ δὲν ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὴν πλειονοψηφία τῶν σύγχρονων ἐρμηνευτῶν.

Τέλος, στὸ τέταρτο καὶ τελευταῖο μέρος μὲ τίτλο: «Ἀνακεφαλαίωση: Ἡ θεϊκὴ καθοδήγηση στὸν 1ο καὶ στὸν 21ο αἰῶνα», ὁ σ. παρουσιάζει τὰ συμπεράσματά του ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐξονυχιστικῆς του ἔρευνας στὶς πηγές. Ἐξετάζει σὲ ποιὸν βαθμὸ οἱ ἀπόψεις τοῦ Παύλου συγκλίνουν ἢ ἀποκλίνουν ἀπὸ τὶς εἰδωλολατρικὲς καὶ ἰουδαϊκὲς ἀντιλήψεις, ποὺ πιθανὸν νὰ ἦταν διαδεδομένες στὴν Κόρινθο τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη. Κοινὸ σημεῖο, ποὺ διαμορφώθηκε στὴ χριστιανικὴ κοινότητα τῆς Κορίνθου τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ., «ὅπου οἱ περισσότεροι θεωροῦσαν δεδομένο ὅτι ἡ

θεική καθοδήγηση, με τή μία ἢ τὴν ἄλλη μορφή, ἀποτελοῦσε ἓνα φυσιολογικὸ γνῶρισμα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καὶ τῆς λήψης ἀποφάσεων». Ἀξιόλογη εἶναι καὶ ἡ προοπτικὴ ποὺ προτείνεται ὡς κατακλειδα τῆς ἐργασίας γιὰ μελέτη τοῦ θέματος «σὲ σχέση μεῖ ἄλλες κοινότητες, βιβλία, συγγραφεῖς καὶ ἱστορικὲς περιόδους σύγχρονες τῆς Βίβλου, ὅσο καὶ μεταγενέστερες».

Ὁ ὑπογράφων μεῖ ἱκανοποίηση διαπιστώνει πῶς ὁ συγγραφέας, στὰ διαρρυσάντα εἴκοσι καὶ πλέον ἔτη προέκτασης τοῦ ἐρευνητικοῦ του προγράμματος, ἔλαβε ὑπ' ὄψιν του τὶς κριτικὲς συμβουλευτικὲς παρατηρήσεις τοῦ συμβούλου του καὶ ἐπεκτάθηκε καὶ στὴ μεταγενέστερη ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία, καὶ κυρίως στὴ σύγχρονη πραγματικότητα, ἐξετάζοντας τὸ πρόβλημα σὲ σχέση μεῖ ἄλλες σημερινὲς θρησκείες. Στὰ ἄκρως θετικὰ σημεῖα συγκαταλέγονται ἀσφαλῶς ἡ ἰσορροπημένη χρῆση Ὁρθόδοξης καὶ δυτικῆς βιβλικῆς βιβλιογραφίας, ἀλλὰ καὶ οἱ πέραν τῆς βιβλικῆς ἐπιστήμης ποιμαντικὲς, κοινωνιολογικὲς, ψυχολογικὲς, ἀκόμη καὶ πολιτικὲς ἐπιπλοκὲς ποὺ ἐρευνῶνται στὸ ἔργο του, ὅπως καὶ ἡ χρῆση σύγχρονων ἐπιστημονικῶν ἐργαλείων, ὅπως οἱ στατιστικὲς ἀναλύσεις τῆς Pew Research Center. Ἡ θεικὴ καθοδήγηση ποὺ γίνεται ἀντιληπτὴ ἔχει ὀδηγήσει τὴ μητέρα Τερέζα στὴ φροντίδα τῶν «φτωχότερων ἀπὸ τοὺς φτωχοὺς», μπορεῖ ὅμως ἐπίσης νὰ ὀδηγήσει στὴ «θεόπνευστη καταστροφή τοῦ Παγκόσμιου Κέντρου Ἐμπορίου»! Ἔχει ἐπομένως ἐπικαιρότητα ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτὴ μελέτη τοῦ π. Ἰωάννη, ἡ ὁποία πλαισιώνεται

ἀπὸ ἀξιόλογη βιβλιογραφία, ποιμαντικὴ καὶ ἱεραποστολικὴ εὐαισθησία, ἀλλὰ καὶ διάλογο μεῖ ἐμβόλιμα *excursus* ὄλων τῶν συγχρόνων ἐπιστημονικῶν τάσεων (π.χ. τοῦ Jaroslav Pelikan καὶ τῆς Elaine Pagels) σὲ μία ἐποχὴ μάλιστα ποὺ τὸ κορυφαῖο γεγονός τῆς νεώτερης Ὁρθοδοξίας, ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος τῆς, ἔχει διατρανώσει πῶς ἡ (Ὁρθόδοξη) Ἐκκλησία δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς, ἀλλὰ γιὰ τὸν κόσμο.

Τὸ βιβλίο αὐτό, ποὺ ἐκδίδεται ἀπὸ τὸν διάσημο πανεπιστημιακὸ ἐκδοτικὸ οἶκο τῆς Ὁξφόρδης, παρουσιάζει μεθοδικότητα, ὀξυδερκεῖς θεολογικὲς καὶ φιλολογικὲς ἀναλύσεις, καθὼς καὶ πλήρη γνώση τοῦ πηγαιῖο ὕλικου, τόσο ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς βιβλικῆς ἐπιστήμης ὅσο καὶ ἀπὸ ἐκεῖνον τῆς θύραθεν, ἀλλὰ καὶ τῆς σύγχρονης ποιμαντικῆς, καθὼς καὶ τῆς θεολογικῆς, ἐκκλησιολογικῆς καὶ οἰκουμενικῆς προβληματικῆς. Ἡ χρῆση τῶν πηγῶν εἶναι ἀκριβῆς, ἐνῶ πολὺ βοηθητικὲς εἶναι ὀρισμένες φορὲς καὶ οἱ ἐκτενεῖς παραθέσεις. Πολὺ θὰ βοηθοῦσε βέβαια καὶ ἡ παράθεση τῶν πρωτότυπων παραθεμάτων τῶν ἀρχαίων κλασικῶν ἐλληνικῶν καὶ λατινικῶν ἔργων, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι θέμα τῶν ἐκδοτῶν (publishers). Παρὰ τὶς ὅποιες διαφορετικὲς ἐκτιμήσεις ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει κανεὶς γιὰ τὴ σημασία τῆς θεικῆς καθοδήγησης στὴ σκέψη τοῦ Παύλου, μεῖ κανέναν τρόπο δὲν μποροῦν νὰ ἀμφισβητηθοῦν οἱ ἀναλύσεις καὶ ἡ «θεολογικὴ» ἀνάγνωση τῶν βιβλικῶν κειμένων, ἀλλὰ καὶ τῆς σύγχρονης πραγματικότητος, τοῦ π. Ἰωάννου.

Πέτρος Βασιλειάδης
Ὁμότιμος Καθηγητῆς Α.Π.Θ.

*Οἱ ἱστορικο-κανονικὲς καθηλώσεις
ἐνὸς πολιτικοῦ Αὐτοκεφάλου*

Γεωργίου Β. Τσοῦπρα, *Πατριαρχεῖο
καὶ Βαλκάνια. Ἡ κατάργηση
τῶν Ἀρχιεπισκοπῶν Πεκίου καὶ Ἀχρίδας
(1766/67) στὸ πλαίσιο
τῆς Ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς
κατὰ τὴν Τουρκοκρατία.*
«Νομοκανονικὰ Ἀνάλεκτα», ἀρ. 14,
ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 2019, 248 σσ.

Ἡ δισημιετῆς ἱστορία τοῦ κανονικοῦ συστήματος –καὶ ὄχι θεσμοῦ– τοῦ Αὐτοκεφάλου ἐμφανίζει μία ποικιλία στὸν τρόπο ἀνακήρυξής του διὰ μέσου τῶν αἰῶνων. Πράγματι, στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους ποικίλοι καὶ διαφορετικοὶ τρόποι ὀργάνωσης τῶν Τοπικῶν Ἐκκλησιῶν (Ἐπισκοπῶν) μὲ συσσωμάτωσή τους σὲ περιφερειακὸ ἐπίπεδο (κατὰ τόπους ἢ Ἐδαφικὲς Ἐκκλησίες). Ἔτσι, ἡ ὀργάνωση τῶν πέντε παλαιάτων Πατριαρχείων (Ρώμη, Κωνσταντινούπολη, Ἀλεξάνδρεια, Ἀντιόχεια, Ἱερουσαλὴμ) καὶ τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου χρονολογῶνται ἀπὸ τὸ πρῶτο ἡμισυ τῆς Α΄ χιλιετίας. Ἐκτοτε, ἡ ὀργάνωση αὐτὴ ἔχει γνωρίσει μέχρι σήμερα ἀξιοσημείωτες ἐξελίξεις. Σχετικὰ δὲ μὲ αὐτές, τὰ σύγχρονα Αὐτοκέφαλα, ἀνακηρυχθέντα κανονικῶς καὶ ἀναγνωρισμένα ὁμοφώνως ἢ μὴ, ἀποτελοῦν ἕναν τρόπο ὀργάνωσης μὲ συσσωμάτωση Τοπικῶν Ἐκκλησιῶν-ἐπισκοπῶν σὲ Ἐθνικὲς Ἐδαφικὲς Ἐκκλησίες αὐτὴν τὴν φορὰ καὶ πάντοτε σὲ κρατικὸ πλαίσιο, –μὲ ὄλο τὸ (νοηματικὸ) βάρος ποῦ δύνανται (ἀντίστοιχα) νὰ ἐπέχει ἢ Ἐθνικὴ ἰδέα στίς κρατικὲς συσσωματώσεις.

Ἐὰν ὁ πρωταρχικὸς ὀρισμὸς τοῦ κανονικοῦ συστήματος τοῦ Αὐτοκεφάλου εἶναι σχετικὰ συναινετικός, ἢ ἐσωτερικὴ ὀργάνωση τῶν κατὰ τόπους Ἐδαφικῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν ὡστόσο καὶ οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στίς διάφορες Αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες μεταξὺ τους συνιστοῦν πρὸ σύνθετα καὶ ἀκανθώδη ζητήματα, σὲ τέτοιο βαθμὸ μάλιστα, ὥστε στίς ἡμέρες μας τὰ ζητήματα ποῦ σχετίζονται μὲ τὸ Αὐτοκέφαλο νὰ εἶναι ἐκεῖνα γύρω ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐπικεντρώνονται οἱ πολυάριθμες ἐμφανεῖς ἢ ἀδιόρατες συγκρούσεις μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων κατὰ τόπους Ἐκκλησιῶν. Σὲ αὐτὰ τὰ ἀνοικτὰ ζητήματα προστίθεται συνακόλουθα ἀκόμη καὶ τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων τῆς (ἐκάστοτε) Ἐθνικῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν ἀντίστοιχη πολιτειακὴ ἐξουσία.

Μελετώντας τὸν χάρτη τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἀπὸ τὴ στιγμή ποῦ ὁ (Μέγας) Κωνσταντῖνος Α΄ μετέφερε τὴν πρωτεύουσα τῆς Αὐτοκρατορίας στὴν Ἀνατολὴ καὶ ἴδρυσεν τὴ Νέα Ρώμη-Κωνσταντινούπολη (330), διαπιστώνουμε στὸ διάβα τῶν αἰῶνων τὸ ἀβγάτισμα ἢ τὸ ψαλίδισμα τότε τῶν συνόρων ἀπὸ τίς ἐπιθέσεις πολυφυλετικῶν ἐχθρῶν. Πέρσες, Ἄβαραοι, Βούλγαροι, Σλάβοι, Γότθοι, Οὐννοι, Ἄραβες, Μαγυάροι, Σελτζούκοι καὶ ἀναρίθμητοι ἄλλοι ὑπακούουν στὸ ἀκατανίκητο ἐρέθισμα μετακίνησης ἀπὸ προϋπάρχουσες ἐστίες, τὸ ὁποῖο ἱστορικὰ ἐκδηλώνεται εἴτε ὡς ἀναζήτηση νέων εὐπορώτερων καὶ εὐχοπώτερων ἐδαφῶν γιὰ τὴν κάλυψη ζωτικῶν ἀναγκῶν κάθε λαοῦ εἴτε ὡς προσπάθεια ἐπιβολῆς ἐξουσίας καὶ κυριαρχίας ἐπὶ τῶν ἄλλων λαῶν, ὡς ἀντικαθρέπτισμα τῆς ἀπόκτησης μιᾶς ἐσωτερικῆς σὲ κάθε λαὸ δύναμης πολιτικῆς ἢ/καὶ στρατιωτικῆς.

Στις περιπτώσεις εκείνες που οι αυτοκράτορες της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας διείδαν τὰ πολλαπλὰ ὀφέλη ἀπὸ τὴν εἰσροὴ τοῦ ξένου πληθυσμικοῦ στοιχείου στὸ ἔδαφος τῆς Αυτοκρατορίας καὶ ἐνέταξαν τοὺς κάθε λογῆς ξένους μὲ χρυσόβουλλα καὶ νομοθετήματα, μὲ παροχὴ προνομίων καὶ ἀποδοχὴ τους στὸν κρατικὸ ἴσθμιο καὶ διοικητικὸ μηχανισμό, ἡ Αυτοκρατορία γεύεταν ἡμέρες εὐημερίας καὶ ἀναγεννητικῆς δυνάμεως. Ἀπ’ ἄκρου εἰς ἄκρον ὑπάρχει ἡ μία καὶ ἐνιαία Ρωμαϊκὴ Αυτοκρατορία καὶ οἱ ἀπανταχοῦ κάτοικοί της ἔχουν ἀκέραιη τὴν αἴσθησι – καθῆκόν τε καὶ δικαίωμα – ὅτι εἶναι Ρωμαῖοι πολῖτες. Ὁ Κωνσταντῖνος Α΄ ὁ Μέγας ἦταν Ρωμαῖος Αυτοκράτορας, Ἰλλυριὸς τῶ γενέει· ὁ Ἰουστινιανὸς Α΄ ἦταν Ρωμαῖος Αυτοκράτορας, γέννημα τοῦ Ταυρησίου, Θραξ τῶ γενέει· ὁ Ἡράκλειος, ὁ πρῶτος ποὺ υἰοθέτησε καὶ προσέλαβε τὸν ἑλληνικὸ τίτλο «βασιλεὺς», καὶ μάλιστα μὲ τὴν προσθήκη «πιστὸς ἐν Χριστῶ», ἐναντι τοῦ ἕως τότε ἐν χρήσει λατινικοῦ τίτλου «καῖσαρ», ἦταν Ἀρμένιος τῶ γενέει· ὁ Λέων Γ΄ Ἰσαυρος ἦταν Ρωμαῖος Αυτοκράτορας, Σύρος τῶ γενέει· ὁ Βασίλειος Α΄ Μακεδὼν ἦταν Ρωμαῖος Αυτοκράτορας, Ἑλλῆν τῶ γενέει κ.ο.κ. Ἐπιπροσθέτως, ὁ Μ. Βασίλειος ἦταν Ρωμαῖος πολίτης, ἐπίσκοπος Καισαρείας, Καππαδόκης τῶ γενέει· Ἰω. Χρυσόστομος ἦταν Ρωμαῖος πολίτης, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Σύρος τῶ γενέει· ἡ ὁσία Μαρία ἡ «ὑψωθεῖσα ὡς ἓνα πῆχυν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ τῶ ἀέρι κρεμαμένη καὶ οὕτω προσεύχεσθαι» ἦταν Ρωμαία πολίτις καὶ Αἰγυπτία τῶ γενέει κ.ο.κ.

Στὴν ὑπερχλιετῆ ζωὴ τῆς ἐπωνύμιας Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας δὲν ὑφίσταται ἡ νεωτερικὴ σύλληψη τῆς διακριτῆς κρατικῆς ὄντοτητας. Εἶναι σαφὲς ὅτι,

μέχρι καὶ τὸν πλήρη ἐξελληνισμό τῆς κρατικῆς διοίκησης τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας ἀλλὰ ὅπωςδήποτε καὶ προσεχῶς, ἡ παρουσία διαφορετικῶν λαῶν στοὺς κόλπους τῆς ἀχανοῦς Αυτοκρατορίας, μὲ τὴ συνακόλουθη ἀνάδειξη ἐπιμέρους «λαοτήτων» μὲ ἰδιαίτερους «γλωσσικοὺς θύλακες», ἐπέτασσε ἀναποδράστως τὴ δημιουργία Ἐπαρχιῶν καὶ Θεμάτων σὲ περιφερειακὸ ἐπίπεδο γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ, λυσιτελεῖ καὶ τελεσφόρο διοίκησή τους, ἀπόρροια τῆς μιᾶς καὶ ἐνιαίας κεντρικῆς ἐξουσίας. Στὸ ἴδιο πάντοτε πλαίσιο, αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν σκοπὸ ἐξυπηρετεῖ π.χ. ἡ *Praefectura Gallia* τὸν 4ο αἰ. ἢ τὸ *Θέμα Ἀνατολικῶν* ἀπὸ τὸν 7ο αἰ. καὶ ἐφ’ ἐξῆς. Ἀδιαμφισβήτητα, οἱ Ρωμαῖοι πολῖτες, οἱ Ρωμαιοπολίτες, οἱ Ρωμιοί, προτοῦ ἢ λέξει ἐνδυθεῖ τὴν αἱματοβαμμένη παλαιολόγια πορφύρα τῆς νοσταλγίας τοῦ ἀπώτατου ἐνδοξοῦ παρελθόντος καὶ ὑποθεθεῖ τὸν λαϊκὸ ὄραματισμὸ ποὺ ἐπακολούθησε τοῦ «πάλι μὲ χρόνια μὲ καιροῦς...», ἦσαν ὑπερήφανοι πολῖτες τῆς Αυτοκρατορίας, κληρονόμοι συνάμα καὶ κληροδότες ἐνὸς Κράτους ποὺ διαφεντεύει τοὺς λαοὺς ἐπὶ γῆς.

Ἡ τετραμερὴς διαίρεσις τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας, δηλαδὴ ἡ Τετραρχία τοῦ 2ου-3ου αἰ. – ποὺ ὀδήγησε στὴ διαίρεσις σὲ Ἀνατολικὸ καὶ Δυτικὸ τμήμα τῆς Αυτοκρατορίας – ἔδωσε τὴ σκυτάλη στὴν πολυ-θεματικὴ γεωγραφικὴ, διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ διηρημένη ἐνότητα ὡς ἐντολοδόχο τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας· ἐν συνεχείᾳ, τοὺς τελευταίους αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὴν Ἄλωσι, τὰ Δεσποτᾶτα (πβ. Δεσποτᾶτο τῆς Ἡπείρου, Δεσποτᾶτο τοῦ Μυστρᾶ, ἀλλὰ καὶ ἡ Αυτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος, ἀπόρροια τῶν Σταυροφοριῶν) ἀναλαμβάνουν ἀτυχῶς νὰ ὑποκαταστήσουν ἐθιμικῶς ἢ καὶ νὰ ἀντι-

καταστήσουν θεσμικῶς τὴ διοικητικὴ ἔδρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Γιὰ νὰ καταστῆ αὐτὸ σαφές, πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ἐδῶ ὅτι στὴν πάλαι ποτὲ ἀχανῆ Αὐτοκρατορία μιᾶς ἀμιγυῶς ἐξουσίας ἔχουν ἤδη ριζώσει οἱ σπόροι τῶν πολιτισμικῶν διαφοροποιήσεων ποὺ ἀπειλοῦν νὰ διασπᾶσουν τὴν ἐνότητα τῆς ἐνιαίας κρατικῆς ὄντοτητας. Ἡ μόνη διέξοδος τότε, γιὰ νὰ κρατηθεῖ ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐνότητα καὶ συνοχὴ, ἦταν καὶ ἡ δημιουργία «πολιτικῶν Αὐτοκεφάλων», δηλαδὴ ἡ ἥπια ἀπόσπαση γεωγραφικοῦ μέρους τῆς Αὐτοκρατορίας, στὸ ὁποῖο ἐκχωρεῖται ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες ἐδαφικὴ αὐτοτέλεια καὶ πολιτικὴ ἀυθυπαρξία στοὺς ἀποδέκτες τους. Ἐν προκειμένῳ, τὸ πολιτικὸ Αὐτοκέφαλο συμπορεύεται μὲ τὴν ἔννοια τῆς «ἐκκλησιαστικῆς αὐτονομίας», ἀλλὰ ὄχι τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοδιάθεσης. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα συνιστᾷ ἡ δημιουργία τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς τὸν 6ο αἰ., ἡ ὁποία εἶχε ὡς ἰδίωμα τὴν ἀπόσπαση ἐκ μέρους τοῦ Ἰουστινιανοῦ τῆς ἰδιαίτερας πατρίδας καὶ γενέθλιας πόλης του ἀπὸ τὴν κανονικὴν δικαιοδοσίαν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν ἀνάδειξί της σὲ αὐτοκέφαλη ἀρχιεπισκοπὴ καὶ πρωτεύουσα –μολονότι βραχυβία– τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Στις ἀρχές τοῦ 13ου αἰ., μετὰ ἀπὸ τὸ τέλος τῶν Σταυροφοριῶν, οἱ ἐπελθοῦσες πολιτικὲς ζυμώσεις ὀδήγησαν στὴν ἰδρυση τῶν Δεσποτάτων, κυρίως τῆς Ἡπείρου καὶ τοῦ Μυστρᾶ (στὸν χῶρον τοῦ παλαιοῦ Ἰλλυρικοῦ), στὰ ὁποῖα ἐν πολλοῖς κατέφυγαν οἱ πρόσφυγες τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξωθημένοι ἀπὸ τὴν ἡγεμονικὴ καὶ καταστρεπτικὴ μανία τῶν Φράγκων. Τὸ παλαιὸ Θέμα τῆς Νικοπόλεως, ποὺ ἀποτελοῦσε ὀργανικὸν τμήμα τῆς Αὐτοκρατορίας, κατέστη πλέον ἡ αὐτονομημένη γεωγραφικὴ ὄντοτητα

τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, ποὺ ἤλθε σὲ ρήξιν μὲ τὸ Βασίλειον τῆς Νικαίας, ἐνῶ οἱ ποικίλες ἐπιγαμίες καὶ οἱ γάμοι υἱῶν καὶ θυγατέρων ἀμφοτέρωθεν δὲν μπόρεσαν νὰ ἀποτρέψουν τὴν βραχυβία ὑπαρξί του καὶ τὴν ἐπανενσωμάτωσίν του στὴν Αὐτοκρατορία. Τὸ γεγονός αὐτὸ ὑποδηλώνει: ἀφ' ἐνός, αὐτὸ ποὺ θὰ γίνῃ ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα κατὰ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες στὴν Δύση, δηλαδὴ τὸν κατακερματισμὸ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης σὲ κάθε λογῆς Δουκάτα καὶ Πριγκιπάτα μὲ ἀποκορύφωμα τὴ Διαμαρτύρησι (1517), ὅταν μόνον, ἀξίωμα καὶ ἔμβλημα τοῦ κάθε εὐγενοῦς γαιοκτήμονα ἔγινε ἡ γνωστὴ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ. πολιτικὴ ἀρχὴ «*cuius regio, eius religio*» ἀφ' ἑτέρου, μὲ τὸ τέλος τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων ὁ *homo universalis* ὁραματίζεται καὶ ἀποζητεῖ τὴν ἰδανικὴν πολιτείαν, στὴν ὁποία βασιλεύουν ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἰσότης (Τόμας Μόρ, *Οὐτοπία*, 1516) καὶ ὅπου «ὄλοι οἱ ἄνθρωποι θὰ εἶναι καλοί»!... Στὴν Ἀνατολὴ ὡστόσο αὐτὴ ἡ ὑφέρπουσα ἀπὸ τὰ χρόνια τῶν Δεσποτάτων προοπτικὴ τῆς πολιτικῆς διάσπασης ἀποφεύχθηκε λόγῳ τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν ὑπαγωγὴ ὅλων στὴν ἐνιαία Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Ὅμως αὐτὸ δὲν θὰ κρατοῦσε γιὰ πολὺ.

Ἐν τούτοις, τὰ αὐτοκρατορικὰ Αὐτοκέφαλα τοῦ Μεσαίωνα εἶναι ἀμιγῶς πολιτικά, γιὰτὶ ἀκολουθοῦν τὴν ἐδαφικὴν διάσπαση τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας σὲ Δεσποτᾶτα, κάτι σὰν πολιτικὰ Φέουδα, ὅπως ἀκριβῶς αὐτὰ ἐμφανίσθησαν καὶ λειτούργησαν στὴ Δύση. Ἄρα, τὰ πολιτικὰ αὐτὰ Αὐτοκέφαλα τοῦ Μεσαίωνα ἐξ ὀρισμοῦ δὲν συντελοῦσαν στὴν ὀργανικὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ, καθὼς αὐτὰ συνέδραμαν τὴν νέα ἀποσυνθετικὴ γεωπολιτικὴ διαμόρφωσι, ἐπέτειναν ἔτι καὶ ἔτι τὴν ἐπελθοῦσα τότε

διάσπαση. Τὰ Αὐτοκέφαλα δίδονταν ἀπὸ καὶ πρὸς τοὺς πολιτικούς ἄρχοντες (πβ. *cuius regio, eius religio*) γιὰ προσωπικὸ ὄφελος καὶ γιὰ συλλογικὲς ὑποκειμενικὲς σκοπιμότητες, ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ τί αὐτὸ προκαλοῦσε στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας.

Ὅμως, ἐφ' ὅσον τὰ Δεσποτᾶτα καταργήθηκαν καὶ ἐπανενώθηκε ἡ Αὐτοκρατορία, ἔπρεπε καὶ τὰ πολιτικὰ Αὐτοκέφαλα νὰ καταργηθοῦν. Αὐτὸ ἀκριβῶς μᾶς παρουσιάζει τὸ ἐξαιρετο καὶ ἐμπεριστατωμένο βιβλίον τοῦ κ. Τσοῦπρα.

Ἄς ὑπεθυμίσουμε ἐδῶ ἐν συντομίᾳ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῆς συστημικῆς ἢ θεσμικῆς ἐμφάνισης τῆς Αὐτοκεφαλίας κατὰ τὴ διάρκεια τῶν δύο χριστιανικῶν χιλιετιῶν, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ διαιρεθεῖ σαφῶς σὲ τρία διακριτὰ καὶ ἀπολύτως ὁρατά, ἀλλὰ ἑτεροβαρῆ μέρη.

* 1η περίοδος (1ος-9ος αἰ.): Ἡ περίοδος αὐτὴ ἐμφανίζει δύο χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα ἐξ ὀρισμοῦ εἶναι συστατικά τοῦ κανονικοῦ συστήματος τῆς Αὐτοκεφαλίας: πρόκειται ἀφ' ἑνὸς γιὰ τὴν Οἰκουμενικὴν Συνόδον ποὺ ἀνακηρύσσουν τὰ ἐκκλησιαστικὰ Αὐτοκέφαλα, ὀδηγώντας στὴν ἀνάδυσή τῶν ἀντίστοιχων κατὰ τόπους Ἐδαφικῶν Ἐκκλησιῶν (Α'-325, Γ'-431, Δ'-451 καὶ Πενθέκτη-691 Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι), καὶ ἀφ' ἑτέρου γιὰ τοὺς Ρωμαίους Αὐτοκράτορες, οἱ ὁποῖοι ἐπικυρώνουν θεσμικῶς αὐτὲς τὶς ἐκκλησιαστικὲς Αὐτοκεφαλίες, ποὺ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀποκοτῶν θεσμικὸ καθεστῶς τόσο συνοδικό [ἐκκλησιαστικό] ὅσο καὶ αὐτοκρατορικό [πολιτειακό], ἀντιστοίχως.

* 2η περίοδος (10ος αἰ.-1453): Κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς δευτέρας περιόδου, τὴν ὁποῖα ἐξετάζει ὁ συγγραφέας Γεώργιος Τσοῦπρας εἰδικώτερα, οἱ ἐκκλησιαστικὲς Αὐτοκεφαλίες οὔτε ἀνακηρύσσονται οὔτε χορηγοῦνται ἀπὸ Οἰκουμενικὲς

Συνόδους, ἀφ' ἧς στιγμῆς αὐτὲς δὲν συγκαλοῦνται πλέον. Μόνον οἱ Ρωμαῖοι Αὐτοκράτορες (μὲ μόνη ἐξαιρεση τὶς «Αὐτοκεφαλίες» ποὺ χορηγήθηκαν τὸν 13ο αἰῶνα, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὁποῖου δὲν ὑπῆρχε κεντρικὴ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία λόγω τῶν Σταυροφοριῶν) –τὸ διευκρινίζουμε– χορήγησαν «στρατηγικῶς» τὴν «αὐτοκεφαλία» στοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Βουλγάρους γιὰ λόγους καθαρὰ πολιτικούς καὶ γεωπολιτικῆς σκοπιμότητας, τὴ στιγμὴ ποὺ ἀντιμετώπιζαν τὸν κίνδυνον τοῦ διαμελισμοῦ καὶ τῆς διάλυσης τῆς Αὐτοκρατορίας σὲ περιφερειακὲς Αὐτοκρατορίες δευτέρας τάξεως, μετὰ ἀπὸ τὴ λεηλασία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους (1204), καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 13ου αἰῶνα. Ἐδῶ ὅμως τίθεται ἓνα ζήτημα: ποιά εἶναι ἡ ἐκκλησιο-κανονικὴ ἀξία ὄλων αὐτῶν τῶν Αὐτοκεφαλιῶν τοῦ Μεσαίωνα, οἱ ὁποῖες χορηγήθηκαν ἢ ὑπαγορεύθηκαν ἀπὸ/γιὰ λόγους καθαρὰ πολιτικούς καὶ ἀπὸ πολιτικούς ἄρχοντες, ὑπὸ τὴν μορφή προνομίων ἀποκλειστικὰ πολιτικῶν, χωρὶς νὰ ἀνταποκρίνονται διόλου στὶς ἐκκλησιολογικὲς καὶ κανονικὲς προϋποθέσεις;

* 3η περίοδος [1453-1998 (καὶ 2019)]: Ἐνῶ κατὰ τὴ δευτέρη περίοδο ἡ χορήγηση τῆς Αὐτοκεφαλίας πῆγαζε ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ πολιτειακὴ πρωτοβουλία τοῦ αὐτοκράτορα, στὴν τρίτη αὐτῆς περίοδο, ἐπίσης μερικῶς, δὲν ὑφίστανται οὔτε Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι οὔτε Ρωμαῖοι Αὐτοκράτορες, γιὰ νὰ θεσμοθετήσουν μία διαδικασία ποὺ ἔχει ἤδη υἱοθετηθεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς 1ης περιόδου τῆς Α' χιλιετίας, δηλαδὴ νὰ χορηγήσουν καὶ νὰ ἐπικυρώσουν ἀντιστοίχως τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη ἐκκλησιαστικὴ Αὐτοκεφαλία.

Πρέπει επομένως νὰ ἐξετάσουμε, κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς τρίτης ἱστορικής περιόδου, τόσο τὶς αἰτίες ποὺ ὑπαγόρευσαν τὴ χορήγηση τῶν νέων Αὐτοκεφαλίων, ὅσο καὶ τὴ βάση ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίχθηκε ἐκκλησιο-κανονικῶς κάθε ἀνακήρυξη Αὐτοκεφαλίας, ἢ ὁποία ἐπιχειρήθηκε ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, τὸ μοναδικὸ Πατριαρχεῖο τῆς συνοδικῆς Πενταρχίας ποὺ χορήγησε Αὐτοκεφαλίες κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Β' χιλιετίας (1589/1593-1998 & 2019)»¹.

Ἀντιπαραβάλλοντας τὴ 2η μὲ τὴν 3η περίοδο ὑπαρξῆς ἑτεροβαρῶν Αὐτοκεφαλίων, εἶναι εὐκόλο νὰ παρατηρήσουμε συγκριτικὰ τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά:

* Στὴ 2η περίοδο τοῦ Μεσαίωνα, ἔχουμε ἑδαφικὴ διάσπαση τῆς Αὐτοκρατορίας σὲ κρατικὰ Δεσποτάτα καὶ ἀπόδοση πολιτικῶν Αὐτοκεφάλων ἐν συνεχείᾳ, κατάργηση τῶν κρατικῶν Δεσποτάτων καὶ ἐπανένωση τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ ὄχι ὅμως καὶ ἄμεση κατάργηση τῶν πολιτικῶν Αὐτοκεφάλων, μὲ ἐμμονὴ στὴ διατήρησή τους χωρὶς ἐκκλησιο-κανονικὸ ἔρεισμα, γενόμενα *volentes nolentes* καὶ ἐμφανιζόμενα αὐτὰ ἀκολουθῶς ὡς ἱστορικές καθηλώσεις, ἐνῶ λειτούργησαν –καὶ λειτουργοῦν στὴ συνείδηση ὀρισμένων ἕως καὶ σήμερα– ὡς μία «κανονικὴ ἀναφορικότητα» (*sic*).

Ἐν τούτοις, αὐτὴ ἡ ἀνέρευση τελικὰ «κανονικὴ ἀναφορικότητα» προκαλεῖ σήμερα ἐκκλησιο-κανονικὰ προβλήματα καὶ λειτουργεῖ ὡς ἓνα κακὸ κανονικὸ προηγούμενο μὲ πολλὰς δικαιοδοσιακὰς διεκδικήσεις, ὑπερόριες ἑδαφικὰς ἀπορροὲς καὶ συγκρουσιακὰς προεκτάσεις στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ὑπὸ βιβλιοπαρουσίαση πόνημα ἀναδεικνύει ἀπροϋπόθετα καὶ τὴν πτυχὴ αὐτή.

Ἐνα παράδειγμα ἱστορικο-κανονικῆς καθηλώσεως ἀποτελεῖ τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου, τὸ ὁποῖο ἦταν μία πολιτικο-κρατικὴ ὄντοτητα, ἢ ὁποία διήρκεσε μόλις ἐνάμιση αἰῶνα (1204-1359). Στούς κόλπους τοῦ ἀναδύθηκε ὡστόσο μία ἀντίστοιχη Ἐκκλησιακὴ ὄντοτητα, ἢ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος μὲ τὴ διαδικασίᾳ τοῦ «πολιτικοῦ Αὐτοκεφάλου», ἢ ὁποία συνέχισε νὰ ὑπάρχει καὶ μετὰ (μέχρι τὸ 1767), παρὰ τὴν κατάλυση τοῦ Δεσποτάτου, καὶ πλανᾶται ὡς «φαντασμικὴ» ἱστορικὴ ἐκκλησιακὴ ὑπαρξὴ μέσα στὴν Ἱστορία ἀνὰ τοὺς αἰῶνες. Πλανᾶται ὅμως διαφορότροπα καὶ ὡς διεκδικούμενη Ἐκκλησιακὴ ὄντοτητα ἀπὸ κάποιους σήμερα μὲ καθαρὰ πολιτικὰς σκοπιμότητες ἐπτὰ (7) αἰῶνες τώρα, μέχρι σήμερα ἀλλὰ καὶ στὸ μέλλον, μὲ ἀπρόβλεπτες πιθανῶς συνέπειες.

* Στὴν 3η περίοδο τῶν Νεωτέρων Χρόνων, ἔχουμε ἐπίσης ἑδαφικὴ διάσπαση

1. Βλ. Εἰσήγησή μας σὲ Διεθνὲς Ἐπιστημονικὸ Ἱστορικο-Θεολογικὸ Συνέδριο (5-7 Νοεμβρίου 2015), στὴ Ρώμη, τὸ ὁποῖο συνδιοργανώθηκε ἀπὸ πέντε (5) διαφορετικοὺς Διεθνεῖς Πανεπιστημιακοὺς καὶ Ἀκαδημαϊκοὺς Εὐρωπαϊκοὺς φορεῖς: τὴν École Française de Rome, τὸ Institut d'Histoire de la Pensée classique (CNRS, Lyon), τὸ Laboratoire Orient et Mediterranée (CNRS, Paris), τὸ École Normale Supérieure de Lyon καὶ τὸ Institut Pontifical Orientale de Rome, στὸ Συνεδριακὸ Κέντρο τῆς École Française de Rome, μὲ γενικὸ θέμα: «Αὐτοκεφαλίες: ἡ ἄσκηση τῆς ἀνεξαρτησίας ἐντὸς τῶν Ἀνατολικῶν Σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν (10ος-20ός αἰ.)», ὑπὸ τὸν τίτλο: «Ὅρισμοὶ καὶ Ἐκκλησιο-κανονικὲς πτυχὲς τοῦ Αὐτοκεφάλου (Οἱ περιπέτειες ἐνὸς Κανονικοῦ συστήματος)» [γαλλιστί] (5/11)· ἐπίσης βλ. ἐν *Θεολογία*, τ. 90, 1 (2019), σσ. 237-238.

της Ανατολικής Ευρώπης σὲ ἀνεξάρτητα Κράτη χωρὶς –ἐξυπακούεται– οὐδεμία δυνατότητα ἐπαναφορᾶς σὲ προγενέστερη γεωπολιτική κατάσταση ὅποιας μορφῆς. Στὰ παγιωμένα αὐτὰ Ἐθνικὰ Κράτη ἐκχωρήθηκαν –ὄχι ἀπὸ πολιτική ἐξουσία αὐτὴν τῆ φορὰ ἀλλὰ– ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἐκκλησιο-κανονικὰ Αὐτοκέφαλα στὴν προοπτική ὀργανικῆς καὶ ὀλιστικῆς ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας. Ὅλες οἱ νεώτερες Αὐτοκεφαλίες –μὲ πρώτη τὸ μὴ ἀνακηρυχθὲν Ρωσικὸ Σχίσμα τοῦ 1448/15ος αἰ.– ξεκίνησαν ἀπὸ ἀντικανονικές, αὐθαίρετες αὐτοανακηρύξεις καὶ σχίσματα! Καμμία Αὐτοκεφαλία δὲν δόθηκε ἐπειδὴ αὐτὸ ἐξυπηρετεῖ καλύτερα τὸν σκοπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ εἶναι ἡ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων! Ὅλες παραχωρήθηκαν κατ' οἰκονομίαν καὶ ἀπὸ μητρικὴ στοργὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, γιὰ νὰ μὴ μείνουν ἐς αἶε στὸ σχίσμα οἱ λαοὶ ποὺ αὐθαίρετα καὶ βίαια ἀποσχίσθηκαν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησιακὴ ὄντοτητα προελεύσεώς τους, ἀπὸ τὴν Μητέρα Ἐκκλησία, ὑποτασσόμενοι σὲ κελεύσματα κοσμικὰ καὶ ἀντίθεα.

Ὡς συνελόντι εἰπεῖν, στὴ Δυτικὴ Ευρώπη τὰ νεοπαγῆ κρατικὰ μορφώματα καὶ κράτη τῶν νεωτέρων χρόνων χαράσσουν διαχωριστικὲς γραμμὲς καὶ αὐτοπροσδιορίζονται φυλετικά, γλωσσικά, πολιτισμικά καὶ θεολογικά, ἐφ' ὅσον ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης δὲν κατάφερε νὰ ἀνοίξει τὸ ἀλεξιδιάσπασμα –ὡς ἄλλο ἀλεξιβρόχιο– καὶ νὰ ἀγκαλιάσει τοὺς ἀνθρώπους τῆς Δυτικῆς Ευρώπης ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἐκκλησιακῆς ἐνότητας. Ἐπομένως, Πολιτεία καὶ Ἐκκλησία στὴ Δύση πορεύθηκαν γιὰ πέντε σχεδὸν αἰῶνες παράλληλα καὶ διχαστικά, τεμαχίζοντας τὸν ἄνθρωπο, διυλίζοντας καὶ δυαλίζοντάς τον σὲ σῶμα καὶ ψυχή,

λαμβάνοντας ἡ καθεμία πλευρὰ αὐτὸ ποὺ νόμιζε ὅτι δικαιωματικὰ τῆς ἀνῆκε. Ἀποδείχθηκαν ἄλλωστε ἄριστοι γινώστες καὶ συνεχιστὲς τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας. Τοιουτοτρόπως, ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση γιὰ παράδειγμα διακηρύσσει τὴν ἐλευθερία, τὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἀδελφοσύνη, διατυμπανίζει τὰ Ἀνθρώπινα Δικαιώματα, ἀλλὰ τὰ ἀποκόπτει ἀπὸ τὴν ὄντολογικὴ σύνδεσή τους μὲ τὰ Ἔσχατα καὶ ἐπιζητεῖ τὴν ἐπιδερμική τους ἐφαρμογὴ δίκην νόμου, ἀδιαφορώντας γιὰ τὴ μετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου στὸ Ἐκκλησιακὸ Σῶμα, ὅπου τὰ Ἀνθρώπινα Δικαιώματα δὲν συνιστοῦν θεωρία πρὸς ἐφαρμογήν, ἀλλὰ ἀποτέλεσμα πράξης ζωῆς. Τὸ γεγονός ὅτι πρόκειται γιὰ ἐφαρμοστέα θεωρία καὶ ὄχι γιὰ πράξη ζωῆς καταδεικνύεται, μετὰξὺ ἄλλων, ἀπὸ τοὺς δύο παγχοσμίους πολέμους τοῦ προηγούμενου αἰῶνα ποῦ, μὲ τὶς θηριωδίες τους, καταπάτησαν κάθε μορφή ἀνθρώπινου δικαιώματος, ἐξανδραποδίζοντας στὸ ἐξάμβλωμα τῆς ἀνώτερης φυλετικῆς κυριαρχίας καθετὶ τὸ «διαφορετικό». Στὴν Ἀνατολή, ὅπως ἤδη προαναφέρθηκε, λόγῳ τῆς Ἀλώσεως καὶ τῆς ἐξάπλωσης τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀποφεύχθηκε ὁ πολιτικὸς κατακερματισμὸς, ἔστω καὶ ἐὰν οἱ Ρωμαῖοι πολῖτες τοῦ Ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας περιῆλθαν στὴ δυσχερέστατη θέση τῶν ραγιαδῶν. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Ο.Π.Κ.), χωρὶς πλέον τὸ δεκανίκι τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, καὶ μόλις μερικὰ χρόνια μετὰ ἀπὸ τὴν Ἄλωση, ὅταν ἀκόμη ὅλα «τάσκιαζε ἡ φοβέρα καὶ τὰ πλάκωνε ἡ σκλαβιά», προβαίνει στὴν ἐκχώρηση Αὐτοκεφάλου στὴν Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας (1589), καταφάσκοντας μὲν τὴν Ἐθνικὴ ἑτερότητα ἀλλὰ θεμελιώνοντας ἔτσι

τὴν Ἐκκλησιακὴ ἐνότητά στὴ νέα πολυ-κατακερματισμένη πραγματικότητα τῶν ἀναδυθέντων καρκινοειδῶς Ἐθνικῶν Κρατῶν. Στὴν ἴδια αὐτὴ προοπτικὴ ἀνεδύθησαν στὴ συνέχεια καὶ ὅλα τὰ ἄλλα Αὐτοκέφαλα, μέχρι καὶ αὐτὸ τὸ τελευταῖο τῆς Οὐκρανίας (2019).

Καὶ γιὰ νὰ περάσουμε στὸ σήμερα, στὰ τέλη τοῦ 20οῦ αἰ. ἡ Εὐρώπη, στὴν προσπάθειά της νὰ ξεπεράσει τὸν ἐφιάλτη τῶν μεγάλων πολέμων καὶ τοῦ ἐπακολουθήσαντος ψυχροῦ πολέμου ποὺ βάθυνε τὴ ρήξη καὶ τὸ χάσμα σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση τόσο στὸ εὐρωπαϊκὸ ἔδαφος ὅσο καὶ ὑψηλιακῶς, προχώρησε στὴ θεσμοθέτηση τῆς Ἐνωμένης Εὐρώπης (1948-1993). Τὰ κράτη ποὺ προέκυψαν στοὺς νεώτερους χρόνους καὶ οἱ λαότητες ποὺ τὰ ἀπαρτίζουν ἀποζήτησαν τὴν ἐνότητα στὸ ὄραμα τῆς Ἐνωμένης Εὐρώπης, ἕνα γεγονός ποὺ χαιρετίσθηκε μὲ ἐνθουσιασμό καὶ εὐρύτατη ἀποδοχή, κυρίως διότι διατυμπάνιζε τὴν κατάστασι τῆς ἀν-αλλοιώτης κρατικῆς ἑτερότητας μέσα σὲ ἕνα πλαίσιο εἰρηνικῆς συνύπαρξης καὶ ἐλεύθερης μετακίνησις ἀνθρώπων καὶ ἀγαθῶν, καθὼς καὶ διακίνησις ἰδεῶν. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἡ ἀφετηρία τοῦ ἐδράζεται σὲ ἐφαρμοστέα θεωρία καὶ δὲν προέκυψε ὡς ἀπόρροια πράξεως ζωῆς (πβ. τὴν μαρξιστικὴ ἐφαρμοστέα θεωρία τοῦ προηγούμενου αἰῶνα), τὰ πρῶτα σημάδια ρήγματος ἀνεφάνησαν στὸ πρόσφατο παρελθὸν μὲ τὸ λεγόμενον Brexit. Καταδεικνύεται λοιπὸν ὅτι ὑπάρχουν ἀνυπέβλητες δυσκολίες νὰ δημιουργηθεῖ ἐνιαῖο Εὐρωπαϊκὸ σῶμα, ἕνα καὶ μοναδικό. Ἡ ἐπανακόλλησις τῆς ρωγμῆς καθίσταται ἀδύνατη. Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα Εὐρωπαϊκὴ ἐνοποίηση μπορεῖ νὰ καταστρεῖ ἐνότητα μόνον μέσα ἀπὸ τὰ ρεῖθρα τῆς ὀντολογικῆς

κοινωνίας. Τὸ πτωτικὸ κτιστὸ μπορεῖ νὰ βαυκαλίζεται μὲ κρατικούς ὀραματισμούς καὶ διακρατικὲς συνενώσεις καὶ ἐνοποιήσεις, ἀλλὰ δὲν θὰ μπορέσει νὰ ἐνώσει τὰ διεστῶτα κράτη ποὺ πριμοδοτοῦν τὴν συνοριακὴ-ἐδαφικὴ, ἐθνικὴ, γλωσσικὴ, πολιτισμικὴ διαφορετικότητά τους ἔναντι τῆς καθ' ὅλου ἐνότητος καὶ ὀντολογικῆς κοινωνίας. Ἡ ἀποκομμένη ἀπὸ τὴν ὀντολογικὴ κοινωνία διαφορετικότητα δρᾷ διχαστικὰ στοὺς λαοὺς καὶ τὰ κράτη καὶ συρρικνώνει τὴν ἐνότητα. Ἡ πράξι ζωῆς ἐκκινούμενη ἀπὸ τὴν ὀντολογικὴ κοινωνία προασπίζει καὶ κατοχυρώνει τὴ διαφορετικότητά καὶ τὴν κρατικὴ ἑτερότητα. Καθίσταται συνεπῶς αὐταπόδεικτο ὅτι ἡ λύσις σὲ αὐτὸ τὸ αἰωνίζον πρόβλημα ἐνυπάρχει στὴν Ἐκκλησία καὶ στὴν ἐκχώρησι Ἐδαφικῶν Αὐτοκεφάλων στὴν προοπτικὴ τῆς ὀντολογικῆς κοινωνίας, σύμφωνα μὲ τὴν ἀποκρυσταλλωμένη ἐκκλησιο-κανονικὴ ἀρχή «τὸ διακρίνειν στὴν προοπτικὴ τοῦ ἐνώνειν» (Χριστολογικὸς Ὅρος τῆς Χαλκηδόνος).

Ὡστόσο, τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἔχει διττὴ ὄψη. Ἡ μία ὄψη εἶναι αὐτὴ ποὺ ἀναπτύχθηκε παραπάνω. Ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ προβλήματος εἶναι ὅταν οἱ Αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίαι δροῦν καὶ συμπεριφέρονται ὡς κρατικοὶ παράγοντες καὶ ὄχι ὡς Ἐκκλησιακὲς ὀντότητες, ὡς Ἐκκλησιακὰ Σώματα. Ὅταν ἡ Ἐκκλησία διολισθαίνει ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πορεία της πρὸς τὰ Ἔσχατα σὲ μία ἐγκόσμια ἐσχατολογία, χάνει τὴν ὀντολογικὴ κοινωνία καὶ αὐτοπεριορίζεται σὲ μία αἰωνιστικὴ προσπάθεια ἑτεροκεντρισμένης χειραγωγῆσις τῶν λαῶν... Κάπως ἔτσι προέκυψε ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ἐσθονικοῦ ζητήματος (1996) καὶ τοῦ «οὐκρανικοῦ» ζητήματος (2019). «Οὐκρανικὸ» ζήτημα, κατὰ συνέπειαν, συνιστᾷ ἡ ἐμφάνισις

καρκινώματος στο Ἐκκλησιακὸ Σῶμα, τὸ ὁποῖο πολλαπλασιαστικῶς ἀλλοιώνει τὸ ὀρθόδοξο ἐκκλησιακὸ κύτταρο καὶ ἐξαχρειώνει τὸ Ἐκκλησιακὸ σῶμα· ἄλλως εἶπεῖν, «οὐκρανικό» ζήτημα εἶναι ἡ ἄρνηση ἐκχώρησης Αὐτοκεφάλου εἴτε πολιτικὰ εἴτε κυρίως ἐκκλησιακά. Καὶ ἐὰν ἡ ἄρνηση ἐκχώρησης πολιτικοῦ Αὐτοκεφάλου εἶναι κατὰ μείζονα λόγο ἀναμενόμενη, πιθανῶς καὶ συγχωρητέα, λόγῳ τῆς πτωτικῆς κατάστασης τοῦ ἀνθρώπου ποὺ προσεγγίζει τὸν ἄνθρωπο κυριαρχικὰ καὶ δυναστικὰ, ἡ ἄρνηση ἐκχώρησης Ἐκκλησιακοῦ Αὐτοκεφάλου, τὸ ὁποῖο συνιστᾷ ἀπαύγασμα ὄντολογικῆς ἐλευθερίας, ἰσότητος καὶ ἀδελφοσύνης, μὲ ἄλλα λόγια κατάφαση τῆς ἐκκλησιακῆς ἑτεροτοπικῆς ἑτερότητας ὅποιας μορφῆς, ἀποτελεῖ μίαν ἀσυγχώρητη ἠθελημένη ὑποταγὴ στὴν κρατικοειδῆ Ἐξουσία.

Ἐν κατακλείδι, ἡ κανονικὴ ὀρθότητα συνίσταται στὴν ἐκχώρηση ἐκκλησιακῶς (Ο.Π.Κ.) Αὐτοκεφάλου μὲ προηγηθεῖσες πολιτειακὲς προϋποθέσεις. Ἡ διάρθρωσή του ἐμπεριέχει ἐξ ὀρισμοῦ δύο σιαμαῖες πτυχές, ἀνεξαρτήτως ἀφετηρίας: τὴν ἐκκλησιο-κανονικὴ καὶ τὴν γεωπολιτικὴ πτυχή. Μὲ ἄλλα λόγια, ὅπου ἡ Ἐκκλησία τῆς Α΄ χιλιετίας καὶ ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία –καὶ ἀκριβέστερα τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως μόνον γιὰ τὰ μέχρι τώρα ὑπάρχοντα σύγχρονα Αὐτοκέφαλα–, χρειάστηκε νὰ ἐκχωρήσει Αὐτοκέφαλο, ὑπῆρχε πάντοτε συγκεκριμένος γεωπολιτικὸς λόγος μὲ γεωεκκλησιακὰ ἀποτελέσματα. Ἐπομένως, τὸ σύγχρονο Ἐκκλησιακὸ Αὐτοκέφαλο ἔχει ἐξ ὀρισμοῦ δύο διαδοχικοὺς σταθμούς: τὸν γεωπολιτικὸ καὶ τὸν γεωεκκλησιακὸ. Τὸ ἔναυσμα μπορεῖ –καὶ πρέπει ὅπωςδήποτε– νὰ εἶναι γεωπολιτικὸ, ἀλλὰ ἡ θεραπεία του

καλεῖται νὰ εἶναι καταληκτικὰ ἐκκλησιο-κανονικὴ – καὶ ὄχι τὸ ἀντίστροφο, ὅπως συνέβη μὲ τὴν Βουλγαρία [τέλη 19ου αἰ. (1870-1945)] καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν περίπτωση τῶν Σκοπίων (2ο ἕμισυ τοῦ 20οῦ αἰ.-1946 καὶ ἐπέκεινα), ἡ ὁποία τελεῖ ἀκόμη ἐν ἐξελίξει. Ἐν τούτοις, αὐτὴ ἡ ἐκκλησιο-κανονικὴ θεραπεία καλεῖται νὰ ἔχει ὅλες τὶς προβλεπόμενες προϋποθέσεις, γιὰ νὰ εἶναι πλήρης καὶ τελεία στὴν προοπτικὴ τῆς ὀργανικῆς ἐνότητος τόσο τοῦ Ἐκκλησιακοῦ Σώματος, τῆς Αὐτοκέφαλῆς Ἐκκλησίας *ad intra*, ὅσο καὶ *ad extra* τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας ἀνὰ τὴν Οἰκουμένην.

Τὸ διττὸ αὐτὸ γεωπολιτικὸ καὶ γεω-εκκλησιακὸ ζήτημα, ποὺ ἐμφανίζεται διαφορότροπα μέχρι σήμερα στὰ Βαλκάνια, ἐγγράφεται πρωτίστως στὰ ἀνοικτὰ ἄχρι τοῦδε ἐκκλησιολογικὰ καὶ κανονικὰ προβλήματα συνόλης τῆς Β΄ χιλιετίας. Πράγματι, ὅσο καὶ ἐὰν αὐτὸ ἀκούγεται ὑπερβολικὸ, οἱ ρίζες τοῦ ζητήματος, ποὺ μᾶς προσφέρει γιὰ μελέτη καὶ προβληματισμὸ ἢ πρόσφατη ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ συναδέλφου θεολόγου καὶ σλαβολόγου κ. Τσούπρα, ἀνάγονται ἤδη στὸν 9ο αἰ. Καὶ αὐτὸ δὲν σχετίζεται μόνον μὲ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τοῦ 11ου-14ου αἰ. καὶ ἐν γένει τοῦ Βαλκανικοῦ Μεσαίωνα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἤδη καταγεγραμμένα, ἀλλὰ σχετίζεται περισσότερο μὲ ἐκκλησιολογικὰ καὶ κανονικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν μελετηθεῖ ἀρκούντως ἕως τῆς σήμερον καὶ δὲν ἀνεδείχθησαν συνολικὰ πλήρως. Γι' αὐτὸ, κατὰ τὴν παρούσα βιβλιοπαρουσίαση, θὰ ἦταν σύμφορο, ὀλοκληρώνοντας, νὰ γίνουν κάποιες κομβικὲς ἐπισημάνσεις γιὰ τὴν ἐπιπλέον ἀνάδειξη τῆς συμβολῆς τοῦ ἀνὰ χείρας βιβλίου.

Τὸ ὑπὸ ἐξέταση ζήτημα ἀνάγεται –καὶ ἔχει μεγάλη σημασία αὐτὸ καὶ γιὰ τὴν

ἐποχή μας– στὸν 11ο αἰῶνα, πράγμα πού δὲν ἔχει νὰ κάνει μόνον μὲ τὰ πολιτικά «Αὐτοκέφαλα» καὶ τὰ ἱστορικά καὶ γεωπολιτικά τεκταινόμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοῦ Μεσαίωνα, τὰ ὁποῖα ὀρθὰ ἐπικαλοῦνται οἱ ἱστορικοὶ καὶ ὁ συγγραφέας μας, ἀλλὰ ἔχει νὰ κάνει καὶ μὲ τὸ πῶς οἱ διάφορες κατὰ τόπους Ἐκκλησιακὲς Κοινότητες ὁραματίζονται τὴν πραγμάτωση τῆς Ἐκκλησίας σὲ ἕναν τόπο καθ' ὅλη τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς Β' χιλιετίας. Γιὰ νὰ γίνει αὐτὸ καλύτερα κατανοητὸ στὶς ἡμέρες μας, παραλλάσσοντας λίγο τὸν λόγο τοῦ Khalil Gibran, εἶναι «νὰ λυπᾶται κανεὶς τὴν Ἐκκλησία πού ἔχει γίνει κομμάτια..., καὶ πού κάθε κομμάτι τῆς παριστάνει τὴν Ἐκκλησία». Πράγματι, κοντολογίς, ἤδη ἀπὸ τὸ 1004 καὶ ἐντεῦθεν ἐμφανίζεται, κατ' ἀρχὰς στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας στὴ Δύση καὶ πολὺ ἀργότερα, μόλις τὸν 19ο αἰ., στὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή, μία ἐκδηλῆ τάση τὴν ὁποία θὰ ἀποκαλούσαμε μὲ τὸν νεολογικὸ ὄρο Ἐκκλησιαστικὸς Κουλτουραλισμὸς. Αὐτὸς συνίσταται στὸ γεγονὸς τοῦ νὰ προτάσσονται ἰδιαίτερα πολιτιστικὰ στοιχεῖα ἐνὸς λαοῦ καὶ νὰ ἐπιβάλλονται αὐτὰ στατικῶς στὴν Ἐκκλησία, γενόμενα ὑποχρεωτικῶς ταυτότητά τῆς. Ἱστορικά οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ εἶναι οἱ πρῶτοι (μὲ τοὺς Προτεστάντες στὴ συνέχεια νὰ ἀκολουθοῦν) πού εἰσήγαγαν αὐτὸ τὸ ἐκκλησιο-κανονικὸ πρόβλημα καὶ τὸ ἐπεξέτειναν οἱ Σταυροφορίες (1095-1204/1261) στὴν Ἀνατολή καὶ τὰ παλαίφατα Πατριαρχεῖα τῆς. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, γιὰ πρώτη φορὰ οἱ λαοὶ τῆς Βαλκανικῆς, ὅπως οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι, ζήτησαν κατ' ἐπηρεασμὸν ἐξωτερικῆς προελεύσεως ἐκκλησιακὲς Ἀυτονομίες καὶ «Αὐτοκέφαλα», ἐπι-καλούμενοι πολιτισμικὲς [κουλτου-

ραλιστικὲς] ἰδιαιτερότητες. Οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν διάσπασης τῆς Αὐτοκρατορίας ἐξ αἰτίας τῶν προηγηθέντων Σταυροφοριῶν, προσέφεραν ἀπλόχερα πολιτικά «Αὐτοκέφαλα», μέσα ἀπὸ μία διαδικασία ὅμως διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴν πού προέβλεπε ἢ ἕως τότε Κανονικὴ Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Α' χιλιετίας. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ κάθε κατὰ τόπους ἐκκλησιαστικὴ πρωτοβουλία προέτασσε στὸ αἴτημα τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς χειραφέτησης πολιτισμικὲς ἰδιαιτερότητες καὶ ὄχι βásiμους κανονικοὺς λόγους. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀκριβῶς συνιστᾶ τὸν Ἐκκλησιαστικὸ Κουλτουραλισμὸ. Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν 15ο αἰ., καὶ κυρίως ἡ ἐπακολουθήσασα Ὀθωμανικὴ Κυριαρχία, ἐπέφερε μοιραία τὴν κατάργηση τῶν πολιτικῶν «Αὐτοκεφαλιῶν» στὰ Βαλκάνια μὲ τὰ ἀναπτυχθέντα τότε ἐκδηλᾶ ἐθνο-εκκλησιαστικὰ [κουλτουραλιστικὰ] τοὺς χαρακτηριστικὰ· ἄφησαν ὅμως θεσμικὰ ἀποτυπώματα καὶ ἀνεδείχθησαν σὲ ἱστορικὲς καθηλώσεις. Παράλληλα στὴ Δύση, τὸν ἐπόμενο ἀκριβῶς αἰῶνα, τὸν 16ο, ἔλαβαν τὴ σκυτάλη τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Κουλτουραλισμοῦ οἱ Προτεστάντες, οἱ ὁποῖοι, προτάσσοντας καὶ αὐτοὶ μὲ τὴ σειρά τους κουλτουραλιστικὰ ἐπιχειρήματα ἔναντι τοῦ πάπα Ρώμης, ὅπως τὶς *confessiones*, ἤτοι ἰδιαίτερες ὁμολογίες ἐνδοκοινοτικῆς προέλευσης καὶ νεοφανεῖς πολιτισμικὲς ἰδιαιτερότητες τῆς ἐποχῆς (πβ. τὸ «*cuius regio, eius religio*»), διέσπασαν τὴν ἐκκλησιακὴ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως μίᾳ ἐκκλησιακῆ διάσπαση, ἡ ὁποία κατέτμησε τὴν Εὐρώπη καὶ προκάλεσε τὴν ἀνάδυση τῶν Ἐθνικῶν Κρατῶν, καὶ ἡ ὁποία παραμένει ἐνεργὸς ἕως σήμερα, ἐδῶ καὶ 500 χρόνια. Καὶ αὐτὸ, ἔνεκα τοῦ ἀενάως συνεχιζόμενου

και αναπτυσσόμενου στην Εύρωπη Ἐκκλησιαστικοῦ Κουλτουραλισμοῦ, ὁ ὁποῖος συνεχίζει νὰ διασπᾶ τὴν Ἐκκλησία (πβ. τὸ ἐθθνικὸ καὶ τὸ οὐκρανικὸ ζήτημα). Στὴν προοπτικὴ αὐτῆ, λίγοι ὑποφιάζονται σήμερα στὴν Εὐρώπη καὶ ἀκόμη λιγώτεροι τὸ πιστεύουν, ὅτι ἡ πολυδιάσπαση τῆς Εὐρώπης καὶ τὰ συνακόλουθα Ἐθνικὰ Κράτη προσέκυψαν ἀπὸ τὴν ἐκκλησιακὴ διάσπαση ποὺ ἐπῆλθε ἀνάμεσα στοὺς Ρωμαιο-καθολικοὺς καὶ τοὺς Προτεστάντες μὲ τοὺς συνεπαγόμενους Θρησκευτικοὺς πολέμους 2,5 περίπου αἰώνων. Τέλος, γιὰ νὰ ἔλθουμε στὰ καθ' ἡμᾶς, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν δύο τελευταίων αἰώνων, τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20ου, οἱ Ὁρθόδοξοι δηλητηριάσθησαν ἀπὸ τὴν καινοφανῆ αὐτῆ νοοτροπία, ἀφοῦ στὴ Δύση εἶχαν ἤδη παγιωθεῖ θεσμικά, πολιτειακὰ καὶ διεθνῶς οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ (ρι-τουαλιστικοί) καὶ οἱ Προτεστάντικοί (κονφεσιοναλιστικοί) Ἐκκλησιαστικοὶ Κουλτουραλισμοί. Καὶ τὸν χορὸ τοῦ Ἐκ-κλησιαστικοῦ Κουλτουραλισμοῦ στοὺς ὀρθόδοξους χώρους τῆς Ἀνατολῆς τὸν ἀνοιξαν οἱ Βούλγαροι στὸ 2ο ἡμισυ τοῦ 19ου αἰ., στὰ 1870, καὶ τὸν συνέχισαν καὶ τὸν συνεχίζουν οἱ Σλαβομακεδόνες τῆς Βόρειας Μακεδονίας στὸν 20ό-21ο αἰῶνα (ἐθνο-φυλετισμοί). Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ζήτημα ἐγγίζει περιγεγραμμένα καὶ λίγο διευρυμένα τὸ βιβλίον τοῦ συγγραφέα Γεωργίου Τσοῦπρα. Ὁ συγγραφέας εἶχε σίγουρα ὑπ' ὄψιν του τὶς παραμέτρους αὐτές, τὶς ὁποῖες καὶ ἀναλύει –ιστορικὰ κυρίως– ἀπὸ πολλὰς πλευρές, γι' αὐτὸ καὶ τὸ πόνημά του εἶναι χρηστικὰ χρήσιμο καὶ ἀπὸ ἄποψη ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος ἐξαιρετικὰ πολύτιμο.

Ὁλοκληρώνοντας, ὀφείλουμε νὰ συγχαροῦμε τὸν συγγραφέα Γεώργιο

Τσοῦπρα γι' αὐτὴν τὴν ἐπίσης ἐξαιρετικὴ καὶ γιὰ δευτέρη φορὰ ἐπιστημονικὴ ἐργασία καὶ ἔρευνα, ποὺ μᾶς τὴν παρουσίασε πρῶτα ὡς ἐναίσιμη Διπλω-ματικὴ Διατριβὴ στὴ Θεολογικὴ μας Σχολὴ καὶ ἔπειτα, σήμερα, σὲ βελτιωμένη ἐκδόση καὶ σὲ χαρτῶο βιβλίον, τὸ ὁποῖο καθίσταται τόσο ἐπίκαιρο στὶς ἡμέρες μας. Ἀνάλογες εὐχαριστίες ἀπευθύνονται καὶ στὸν ἐκδότη Δημήτρη Σεφεριάδη τῶν ἐκδόσεων «Γρηγόρης», ποὺ ἀπεδέχθη τὴν πρόταση τῆς 4μελοῦς Ἐπιστημονικῆς Ἐπιτροπῆς νὰ ἐκδώσει αὐτὸ τὸ μελέτημα στὴν Ἐπιστημονικὴ σειρά «Νομοκανονικά Ἀναλεκτα» (ἀριθμ. 14).

Ἀρχιμ. Γρηγόριος Δ. Παπαθωμᾶς
Καθηγητὴς τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου
Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Μητροπολίτου Παύλου Μενεβίσογλου,
*Ἡ ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως
Σουηδίας καὶ πάσης Σκανδιναβίας
(1969-2014)*, ἐκδ. β', Θεσσαλονίκη 2019,
σ. 312.

Ὁ ἀκάματος μελετητὴς Ἱεράρχης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου Μητροπολίτης Παῦλος τελευταία προέβη στὴ δευτέρη ἐκδόση τοῦ ἐξαιρετικοῦ βιβλίου του μὲ τίτλο: *Ἡ ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σουηδίας καὶ πάσης Σκανδιναβίας (1969-2014)*, διότι ὅπως σημειώνει στὸν πρόλογο: «Σχεδὸν ἐξαντληθείσης τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ ἔργου ἡμῶν ... προβαίνομεν σὺν Θεῷ εἰς δευτέραν αὐτοῦ ἐκδοσιν, μὲ ὀλίγας συμπληρώσεις, ἐκφράζομεν τὴν πεποίθησιν ὅτι καὶ ἡ δευτέρα αὕτη ἐκδοσις θὰ εἶναι εὐ-χάριστος εἰς τοὺς φίλους τῆς Ἱερᾶς

Μητροπόλεως και χρήσιμος εις τούς μελετητάς τῆς ἱστορίας».

Τὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ βιβλίου παρουσιάσαμε στὸ ἔγκριτο ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ *Θεολογία* 88 (2017), σσ. 285-291. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ἐδῶ δὲν θὰ παρουσιάσουμε τὴν δεύτερη ἔκδοση, ἢ ὁποία δὲν διαφέρει πολὺ μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς πρώτης. Ὁ Σεβασμιώτατος προέβη σὲ ἐλάχιστα σημεία τοῦ κειμένου μὲ συμπληρώσεις, ἀφαιρέσεις καὶ τροποποιήσεις. Προσθέτει κυρίως βιβλιογραφικὰς ἀναφορὰς στὶς παραπομπὰς. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ πρώτη ἔκδοση ἀριθμεῖ 300 σελίδες, ἐνῶ ἡ δεύτερη 312.

Ἐνδεικτικὰ θὰ ἀναφέρουμε ὀρισμένους συμπληρώσεις. Στὸ πρῶτο μέρος μὲ τίτλο: «Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ Σκανδιναβία» (σσ. 23-33), προστίθενται τρεῖς νέες παραπομπὰς καὶ στὸ τέλος μία φωτογραφία τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὸ Slussen. Στὸ δεύτερο μέρος (σσ. 35-56) μὲ τίτλο: «Ἡ ἱστορικὴ πορεία πρὸς τὴν ἴδρυση τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως», στίς σσ. 45-46, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸν Μητροπολίτη Θυατείρων Γερμανὸ Στρηνόπουλο (1922-1951), ἐμπλουτίζεται τὸ κείμενον. Στὴ σ. 54 δημιουργεῖται νέος δείκτης καὶ νέα παραπομπὴ μὲ ἀριθμ. 70, ὅπου παρατίθενται βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Ἀρχιμ. Βασιλείου Παναγιωτακόπουλου (1929-2017), μετέπειτα τιτουλάριου Μητροπολίτου Εὐρίπου. Τέλος, στὸ ἴδιον μέρος ἀυξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν παραπομπῶν ἀπὸ 67 πρὸς 75. Στίς σσ. 147-149 γίνεται ἀναφορὰ στὸν πρωτοπρεσβύτερο Ἰωάννη Σεππάλα τῆς ἐνορίας τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Οὐψάλας. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου, στὴ σ. 149, συμπληρώνονται

στοιχεῖα γιὰ τὸν θάνατό του (17 Αὐγούστου 2017) καὶ γιὰ τὴν κηδεῖα του. Στὴ σ. 175 στὸ τέλος τοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὸν ναὸ τῆς Ἁγίας Τριάδος Γιότεμποργκ, ὁ Μητροπολίτης συμπληρώνει ὅτι ὁ ναὸς ὑπῆρξε τὸ εὐλογημένο καταφύγιον καὶ πηγὴ χάριτος γιὰ κάθε πιστὸ σὲ κάθε περίπτωσιν. Στὴ σ. 228 ὑπάρχει φωτοαντίγραφο τῆς πρώτης σελίδας τοῦ περιοδικοῦ τῆς Μητροπόλεως Σουηδίας καὶ πάσης Σκανδιναβίας, τὸ *Δελτίον* τοῦ Ὀκτωβρίου 1996, πρὸς ἐξέδιδε καὶ συνέτασσε ὁ Μητροπολίτης Παῦλος (1976-2014). Στὴ σ. 233, στὸ τέλος τοῦ συγγραφικοῦ τοῦ ἔργου προστίθεται ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν πρόλογον τοῦ καθηγητῆ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης Βασιλείου Σταυρίδη (1925-2016), πρὸς περιέχεται στὸ βιβλίον τοῦ Πασχάλη Βαλσαμίδη μὲ τίτλο: *Ἡ ἱστορία τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου Μακροχωρίου Κωνσταντινουπόλεως*, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 19, ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Μητροπολίτης Παῦλος «διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ μὲ ἰδιαίτερον κατάρτισιν εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον, θεωρεῖται ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀξιολόγους ἐρευνητάς/ἐπιστήμονας εἰδικούς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου καὶ θὰ ἠδύνατο ἐπαξίως νὰ διδάξῃ τὸ μάθημα αὐτὸ εἰς μίαν ἀπὸ τὰς ἡμετέρας θεολογικὰς σχολὰς». Στίς σσ. 297-299, ὅπου παρατίθεται ἡ ξενόγλωσση βιβλιογραφία, προστίθεται νέα βιβλιογραφία.

Ὁ Σεβασμιώτατος μᾶς ἔχει προσφέρει μία πολὺ ἐνδιαφέρουσα καὶ ἀξιόλογη μοναδικὴ ἐμπεριστατωμένη μελέτη γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Μητροπόλεως Σουηδίας καὶ πάσης Σκανδιναβίας, ἢ ὁποία ἔχει γραφεῖ μέχρι σήμερον μὲ βάση ἀρχεῖα καὶ ὑλικὰ καὶ τὰ βιώματά του κατὰ τὴν

διάρκεια τῆς ποιμαντορίας του. Ὅλο αὐτὸ τὸ ὕλικό, ποὺ συγκέντρωσε ἐπὶ ἔτη καὶ ἐπεξεργάσθηκε, ἀπαίτησε πολὺ κόπο καὶ μόχθο καὶ θὰ ἀποτελεῖ παρακαταθήκη γιὰ τὶς ἐπόμενες γενεές. Γιὰ τὸν λόγο

αὐτὸν ἀξίζει πολλὰ συγχαρητήρια καὶ ὁ Θεὸς νὰ τοῦ χαρίσει ὑγεία καὶ Ἔτη Πολλά!

Πασχάλης Βαλσαμίδης
Ἐπίκ. Καθηγητῆς Δ.Π.Θ.